

**TOWARZYSTWO IMIENIA
FERENIA LISZTA**

**ZESZYTY
LISZTOWSKIE
III
LISZT PAPERS
vol. III**

WROCLAW 2011

SPIS TREŚCI
CONTENTS
INHALT

Słowo wstępne.	1
Preface.	2
Vorwort.	3
Walentyna Węgrzyn-Klisowska – <i>Franciszek Liszt na Śląsku</i> Ryszard Klisowski	4
<i>Ilustracje, Illustrations, Abbildungen</i>	30
Walentyna Węgrzyn-Klisowska – <i>Franz Liszt in Silesia.</i> Ryszard Klisowski	34
– <i>Streszczenie.</i>	58
– <i>Abstract.</i>	60
– <i>Zusammenfassung.</i>	62
Juliusz Adamowski – <i>Krótką informacją o działalności TiFL</i> <i>Brief information on the activity of TiFL</i> <i>Kurz über TiFL-Tätigkeit</i>	64

Przygotowując się do wznowienia wydawania Zeszytów lisztowskich po dwudziestoletniej przerwie, postanowiliśmy zachować ich profil, będący połączeniem cech periodyku popularno-naukowego z elementami magazynu informacyjnego. Postanowiliśmy również nie zmieniać szaty graficznej stworzonej w 1989 r.

Rok 2011 jest obchodzony jako Rok lisztowski. Odbywa się szereg festiwalu, realizowane są setki koncertów, prezentowane są wystawy, wydawane są różne publikacje, realizowane są konkursy oraz kursy.

Zaistniała więc naturalna motywacja dla przypomnienia pobytów Liszta we Wrocławiu i w regionie śląskim zwłaszcza, że odbyło się na Śląsku ponad 25 koncertów Wielkiego Węgra, w tym jego operowy debiut dyrygencki właśnie we Wrocławiu 1 lutego 1843 r.

Apogeum obchodów lisztowskich we Wrocławiu miała stanowić piąta edycja Międzynarodowego Konkursu Pianistycznego im. F. Liszta, realizowana przez TiFL w ścisłej współpracy z Akademią Muzyczną i Filharmonią Wrocławską. Niestety z przyczyn finansowych musieliśmy w maju br. odwołać realizację konkursu.

Pierwsza publiczna prezentacja III Zeszytu lisztowskiego TiFL odbędzie się podczas cyklu recitali Stanisława Sołowiewa, zwycięzcy III edycji ww. konkursu. Koncerty odbędą się w dniach 20-24 października dla uczczenia 200 rocznicy urodzin Ferenc Liszta (22.10.1811).

Wydanie Zeszytu stało się możliwe dzięki dofinansowaniu przez Samorząd Województwa Dolnośląskiego naszego projektu „Pamięci Liszta”. Projekt składa się z wydania niniejszego Zeszytu oraz płyty CD dokumentującej ostatnią zrealizowaną przez nas edycję Międzynarodowych Konkursów Pianistycznych imienia Ferenc Liszta we Wrocławiu.

Dziękuję Pani dr hab. Walentynie Węgrzyn-Klisowskiej za cierpliwość podczas kilkuletniego oczekiwania na możliwość opublikowania wyników jej badań dotyczących związków F. Liszta z naszym miastem i regionem.

Dziękuję Panu Pawłowi Kozerskiemu Dyrektorowi Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu za udostępnienie kopii afisza koncertu Liszta w Brzegu.

Dziękuję Pani Agnieszce Berest, Panu Antoniemu Bokowi i Towarzystwu Ziemi Głogowskiej za udostępnienie informacji związanych z pobytem Liszta w Głogowie.

Juliusz Adamowski

In preparation to revive "Liszt Papers" after two decades, we decided to keep their profile, which combines the features of a popular-scientific journal with the elements of the news magazine. We also decided not to change the graphic design created in 1989.

The year 2011 is celebrated as the Year of Liszt. A number of festivals and hundreds of concerts are held; exhibitions are presented, various publications are issued; competitions and courses take place.

Therefore, a natural reason appeared to recall the stays of Liszt in Wrocław [Breslau] and in Silesian region, especially that in Silesia the Great Hungarian had 25 concerts, including his opera conducting debut, which took place in Wrocław on 1st February 1843.

The climax of the celebrations in Wrocław was to be the 5th edition of International Liszt Piano Competition, organised by TiFL (F. Liszt Society in Poland) in close cooperation with the Music Academy and the Wrocław Philharmonic. Unfortunately, due to financial reasons, in May this year we were forced to cancel the competition.

The first public presentation of TiFL's Liszt Papers vol. III is planned for the series of recitals of Stanislav Soloviev, winner of the 3rd edition of the above mentioned competition. The concerts take place 20-24 October to celebrate the bicentennial of Franz Liszt's birth (22nd October 1811).

Issuing this publication was possible thanks to subsidies from the Lower Silesian Authorities for our project "In Memory of Liszt". The project includes releasing this Papers and a CD documenting the last edition of the International Franz Liszt Piano Competition in Wrocław.

I would like to say thank you to Walentyna Węgrzyn-Klisowska, PhD for her patience in waiting for several years to publish the results of her research on Franz Liszt's relationship with our city and region.

A great thank you to Mr Paweł Kozerski - Director of the Silesian Piast Dynasty Museum in Brzeg for a copy of Liszt's concert poster that took place in Brzeg.

And I also wish to thank Ms Agnieszka Berest, Mr Antoni Bok and Towarzystwo Ziemi Głogowskiej [Głogów Land Association] for providing us with information on Liszt's stay in Głogów [Glogau].

Juliusz Adamowski

Bei Vorbereitung zur Wiederherausgabe nach zwanzigjähriger Pause der „Liszt-Hefte“ haben wir beschlossen die einst angenommene Themenauswahl das heißt Verbindung populär-wissenschaftlichen Periodikums mit einigen Elementen Informationsmagazins zu behalten. Wir haben auch entschieden die im Jahre 1989 entwickelte Umschlag-Ausstattung nicht zu ändern.

Das Jahr 2011 wird als „Liszt-Jahr“ gefeiert. Es findet eine ganze Reihe Festivals statt, Hunderte von Konzerten werden veranstaltet, es werden zahlreiche Ausstellungen präsentiert, verschiedene Publikationen veröffentlicht, Wettbewerbe und Kurse durchgeführt. Es ist also zur natürlichen Motivation gekommen um auch an die Aufenthalte von Liszt in Wrocław (Breslau) und in der Schlesischen Region zu erinnern, insbesondere dass in Schlesien fanden mehr als 25 Konzerte des „Großen Ungarn“ statt, u. a. sein Operndebüt als Dirigent in dem Breslauer Stadttheater am 1. Februar 1843.

Höhepunkt der F. Liszt-Feierlichkeiten in Wrocław sollte die 5. Edition des Internationalen F. Liszt-Klavierwettbewerbs werden, die von der TiFL (F. Liszt-Gesellschaft in Polen) in der engen Zusammenarbeit mit Musikakademie und Philharmonie in Wrocław organisiert wurde. Leider mussten wir, aus finanziellen Gründen, im Mai dieses Jahres die Durchführung des Wettbewerbs absagen.

Die erste öffentliche Präsentation des von der TiFL herausgegebenen 3. Liszt-Heftes wird während des Recitalzyklus von Stanislaw Solowiew (der die 3. Edition des Internationalen F. Liszt-Klavierwettbewerbs gewonnen hat) stattfinden. Die Konzerte werden vom 20. bis 24. Oktober veranstaltet um den 200. Geburtstag von Franz Liszt (22.10.1811) zu würdigen.

Die Herausgabe dieses Heftes war möglich dank der Zufinanzierung unseres Projektes „Zum Andenken an F. Liszt“ seitens der Selbstverwaltung der Niederschlesischen Wojewodschaft. Das Projekt besteht aus Herausgabe des 3. „F. Liszt-Heftes“ und einer CD-Platte auf der die letzte von uns durchgeführte Edition des Internationalen F. Liszt-Klavierwettbewerbs in Wrocław dokumentiert ist.

Ich danke herzlich Frau Dr. hab. Walentyna Węgrzyn für Ihre Geduld während mehrjährigen Wartens auf die Veröffentlichungsmöglichkeit der Ergebnisse Ihrer Forschung betreffend Beziehungen von F. Liszt zu unserer Stadt und der Schlesischen Region. Ich bedanke mich bei Herrn Paweł Kozerski Direktor des Museums der Schlesischen Piasten in Brzeg (Brieg) für seine Hilfe bei Anfertigung für dieses „Liszt-Heft“ Nachbildes eines Archiv-Konzertplakates von dem F. Liszt-Konzert zur Zeit seines Aufenthaltes in Brzeg im Jahre 1843.

Ich danke auch Frau Agnieszka Berest, Herrn Antoni Bok und der Heimatgesellschaft in Głogów (Glogau) für Bereitstellung der Informationen betreffend Aufenthalt von F. Liszt in Głogów.

Juliusz Adamowski

Franciszek Liszt na I sku

Franciszek [Ferenc, Franz] Liszt (1811–1886) jak żaden inny kompozytor w epoce romantyzmu już za życia stał się legendarnym pianistą wirtuozem. Każdy jego przyjazd budził wielką sensację. Nietypowy sposób bycia, pełen patosu i teatralnej pozy, tak bardzo podobał się dziewiętnastowiecznej publiczności, że natychmiast po jego występie powstawało wiele anegdot, wspomnień, listów, a nawet wiersze. Wspominano jego wspaniałą grę a jego przyjazd traktowano jako ważne wydarzenie towarzyskie. Trzeba przyznać, że Liszt zachowywał się nieco ekscentrycznie, zaznaczał swoją obecność w różny sposób i zasługiwał ze wszech miar na powszechne zainteresowanie. Gościł u siebie w hotelu wielu znajomych, przyjaciół i wielbicieli jego kunsztu. Podejmował ich serdecznie, obdarzał drobnymi upominkami i biletami na swoje koncerty. Zdarzało się też, że przy tej okazji wykonywał okolicznościowo jeden lub kilka utworów ze swego przebogatego repertuaru. Liszta zapraszano często do uczestniczenia w koncertach charytatywnych, prywatnych oraz w przyjęciach okolicznościowych zorganizowanych na jego cześć. Dochody z wielu koncertów na Śląsku przeznaczał Liszt w tym czasie na budowę pomnika Ludwiga van Beethovena w Bonn. W wywiadzie dla lipskiego tygodnika muzycznego wspominał, że poznał Beethovena jeszcze jako 10-letni chłopiec w czasie wizyty u niego w towarzystwie Schindlera¹. Śląskie koncerty Liszta zostały odnotowane nie tylko w prasowych zapowiedziach ale także w licznych recenzjach, w których rzadko omawiano pełny program utworów wykonywanych na poszczególnych koncertach. Do dziś zachowały się niektóre afisze z jego koncertów. Zdarzało się, że program drukowany na afiszach nie pokrywał się z wykonanym w rzeczywistości na poszczególnych recitalach. Świadczą o tym zachowane rękopiśmienne programy układane przez Liszta. Obok afiszowanych koncertów publicznych Liszt brał udział w wielu koncertach o charakterze prywatnym, zamkniętych dla postronnej publiczności. Do takich należały koncerty w pałacach i salonach licznych mecenasów sztuki muzycznej, koncerty

w łóżach masońskich, a czasem w hotelowych salach koncertowych. Nie znane są w większości tytuły utworów granych „na gorąco” na organach zwiedzanych kościołów w towarzystwie przyjaciół i wielbicieli jego kunsztu. W wielu wypadkach były to zapewne improwizacje. W przekazach prasowych pojawiały się często opisy atmosfery i emocji jakie towarzyszyły jego koncertom. Nieco mniej uwagi poświęcano wykonaniom poszczególnych utworów. Wymieniano najczęściej tylko niektóre, wybrane spośród wielu wykonanych na danym koncercie.

Pobyty Liszta na Śląsku, a szczególnie we Wrocławiu należał do bardzo udanych. W samym Wrocławiu w czasie dwukrotnego pobytu w 1843 roku wystąpił jako solista, kameralista i dyrygent według jednych 11,² a według innych 12 razy, przy uwzględnieniu wszystkich, ale tylko udokumentowanych, występów publicznych³. Zapewne było ich jeszcze więcej, bowiem nie wszystkie prywatne występy Liszta zostały odnotowane. Koncerty na Śląsku poprzedziły występy w Berlinie (5., 8., 11., 12., 15., 18.01.1843)⁴ i Frankfurt nad Odrą (19.01.1843)⁵. Po koncercie we Frankfurt nad Odrą Liszt natychmiast wyruszył w drogę do Wrocławia, gdzie przybył dnia następnego i zatrzymał się w jednym z najwytworniejszych hoteli noszącym nazwę „Gasthof Zur Goldenen Gans” (Zajazd „Pod Złotą Gęsią”) przy Junkerstrasse 14/15 (obecnie ulicy Ofiar Oświęcimskich)⁶. O napiętym oczekiwaniu publiczności na przyjazd Liszta donosił korespondent lipskiego tygodnika muzycznego „Allgemeine musikalische Zeitung”. Wydawała go znana firma Breitkopf & Haertel, publikująca doniesienia korespondentów z całej Europy. Korespondent wrocławski utyskiwał, że „napięte oczekiwanie” na przyjazd Liszta wpłynęło negatywnie na frekwencję na koncertach poprzedzających jego występy.⁷ Jednakże nie wszystkie koncerty przed przyjazdem Liszta miały złą frekwencję, bowiem recital 13-letniego Antona Rubinsteina, wzbudził prawdziwy podziw u wrocławskiej publiczności zgromadzonej licznie na koncercie w Teatrze Miejskim w dniu 19 stycznia 1843 roku.⁸ Warto zauważyć, że 13-letni pianista miał w swoim repertuarze także utwory F. Liszta, o czym donosił „Allgemeine musikalische Zeitung” po koncertach w Berlinie w 1842 roku. Na swoim koncercie Rubinstein wykonał m. in. najbardziej popularne parafrazy utworów F. Schuberta, G. Donizettiego i wirtuozowski *Grand galop chromatique* F. Liszta.

Z pierwszej serii triumfalnych koncertów (od 21.01. do 9.02.1843) danych we Wrocławiu udało się ustalić ściśle daty jedenastu koncertów: czterech w salach Uniwersytetu Wrocławskiego, pięciu w Teatrze Miejskim, jednego dla młodzieży Katolickiego Seminarium i jednego w Hotelu „König von Ungarn” (do 1840 „Hôtel de Pologne”). Do tej pory nie udało się ustalić dat jeszcze dwóch koncertów danych we wrocławskim hotelu „Pod Żółtą Gęsią” i jednego spontanicznego występu na organach zwiedzanego kościoła św. Bernarda we Wrocławiu.

Po przybyciu do Legnicy dał Liszt najpierw nie zaplanowany koncert na organach kościoła św. Piotra i Pawła, jeszcze przed afiszowanym koncertem w Teatrze Miejskim w Legnicy (6.02.1843). Warto zauważyć, że liczni miłośnicy sztuki Liszta towarzyszyli mu w podróżach koncertowych do Legnicy i Brzegu, gdzie wystąpił w Teatrze Miejskim dwa dni później (8.02.1843), a w dzień po występie we wrocławskim Teatrze Miejskim (7.02.1843).

Na zachowanym afiszu koncertu w Brzegu obok tytułów używanych przez Liszta: kapelmistrza dworskiego (Hofkapellmeister), tytułu szlacheckiego (Ritter) i doktorskiego (Dr.) podano m. in. tytuły wykonywanych utworów, ceny biletów, godzinę występu (19.00) oraz czas przeznaczony na zajmowanie poszczególnych miejsc na sali już od godziny 17.30. **Zob. ilustracja 4:** Afisz koncertu F. Liszta w Teatrze Miejskim w Brzegu w dniu 8 lutego 1843 roku (str. 33).

Ostatni koncert z pierwszej serii występów Liszta na Śląsku miał miejsce w Teatrze Miejskim we Wrocławiu w dniu 9 lutego 1843 roku. Następnie udał się na jeden koncert do Berlina (12.02.1843), po którym przyjechał do Legnicy na swój drugi występ w Teatrze Miejskim (14.02.1843). Po tym występie powrócił natychmiast do Berlina na następne koncerty. Najpierw wystąpił na prywatnym koncercie w Kasynie w Poczdamie, a potem z recitalem w Fürstenwalde, z którego dochód przeznaczył na rzecz biednych. W drodze powrotnej do Wrocławia Liszt wystąpił na czterech triumfalnie przyjętych koncertach w Poznaniu. Donosił o tym poznański korespondent tygodnika lipskiego. Pisał on, że *„koncerty odbyły się przy wypełnionych po brzegi salach koncertowych, bowiem zjechała z całej Prowincji polska szlachta, aby usłyszeć nowoczesnego Orfeusza”*.⁹ Inny recenzent donosił, że na cześć Liszta *„wivatowano i śpiewano, a potem*

jego skronie uwieczniono wieńcem laurowym". O 3 następnych koncertach w Głogowie wspomniano w lipskim tygodniku muzycznym tylko bardzo ogólnie. Natomiast Michael Saffle w pracy *Liszt in Germany* (s. 95) wymienia daty wszystkich 3 koncertów Liszta w Głogowie. Pierwszy z nich odbył się w dniu 1 marca a następne dwa w dniu 3 marca 1843 roku. O pierwszym z nich wspominał Julius Blaschke, w *Historii Głogowa i Okolic (Geschichte der Stadt Glogau und des Glogauer Landes, Glogau 1913, s. 489)*, w oparciu o istniejące jeszcze wtedy materiały. Podał on, że Liszt na koncercie w Teatrze Miejskim im. Andreasa Gryphiusa w dniu 1 marca 1843 roku grał na podwójnym fortepianie (Doppel-Klavier; Doppelflügel) zbudowanym przez głogowskiego budowniczego Pfeiffera. Instrument miał podwójną klawiaturę oraz podwójne dno rezonansowe. Koncert ten miał szczególnie uroczysty charakter, bowiem odbył się z okazji otwarcia teatru po generalnej przebudowie w latach 1839–1843. W przeddzień koncertu odbyła się próba techniczna, którą w anegdocie potraktowano żartobliwie jako „próbę na siedząco” (Sitzprobe) i rzeczywistą inaugurację, o czym poinformowano Mistrza. Anegdotę tą zamieszczono w 1910 r. w drukowanym programie koncertu poświęconego pamięci Franciszka Liszta z okazji setnej rocznicy jego urodzin. Wykonano wtedy jego oratorium: *Legendę o świętej Elżbiecie (Die Legende von der heiligen Elisabeth)*, skomponowane przez Liszta w latach 1857–1862. Na dobre wykonanie tego dzieła przez miejscowych wykonawców pod dyrekcją dr Carla Mennicke zwrócił uwagę recenzent czasopisma poświęconego śląskiej kulturze (Schlesische Heimat Blätter, Heft 8. 2. Januar 1911, [w:] *Heimatschau*, s. 223). Niestety nie znane są recenzje z koncertów Liszta w Głogowie. Nie recenzowano także wielu innych koncertów danych w 1843 roku przez Liszta na Śląsku. Miało to pewien wpływ na późniejsze publikacje opisujące występy Liszta w 1843 roku. Dobitym przykładem jest nie wymienienie z nazwy poszczególnych miast śląskich na trasie podróży koncertowych Liszta we współcześnie wydanej *Encyklopedii Muzycznej PWM* (Polskiego Wydawnictwa Muzycznego).¹⁰

W czasie trzeciego pobytu na Śląsku Liszt występował najpierw trzy razy na koncertach publicznych w Głogowie. W Legnicy wystąpił po raz trzeci (nie licząc koncertu organowego) 4 marca 1843, ale już

tylko na koncercie prywatnym w hotelu. Ostatni koncert publiczny Liszta we Wrocławiu w 1843 roku miał szczególnie uroczysty charakter. Odbył się on w Auli Leopoldina w dniu 7 marca z udziałem solistów śpiewaków, chóru oraz orkiestry Teatru Miejskiego. Liszt wystąpił na tym koncercie jako pianista, dyrygent i kompozytor utworów wokalnych przeznaczonych na kwartet głosów męskich, chór i orkiestrę. Natomiast ostatnim, publicznym koncertem Liszta na Śląsku w 1843 roku był recital poranny w sali Resursy (Resourcen – Saale Matinée) w Nysie w dniu 9 marca. Następne występy po wyjeździe z Nysy miały już charakter prywatny. Odbyły się one w dobrach ksiąząt Lichnowskich: na zamku w Hradcu (Grodziec; Gratz) nad Morawicą pod Opawą i w pałacu w Krzyżanowicach (Křižanovice)¹¹ pod Raciborzem. Przebywał tam do 19 marca. Świadczy o tym list z dnia 18 marca skierowany do Heinricha Schlesingera, wydawcy berlińskiego. Pisz w nim, że nazajutrz wyjeżdża z Krzyżanowic do Krakowa, a w końcu marca będzie już w Warszawie.¹² Książę Felix Maria Vincenz Andreas von Lichnowsky¹³ zafascynowany grą Liszta zapraszał go także i w następnych latach, aż do swojej tragicznej śmierci w 1848 roku. Za udokumentowane uważane są też pobyty Liszta w Krzyżanowicach w latach 1846 i w 1848.

Koncerty Liszta w miastach śląskich zostały zaliczone przez anonimowego recenzenta „Allgemeine musikalische Zeitung” do szczególnie udanych pod każdym względem i jak napisał: „*gdyby Liszt obniżył nieoceny biletów to mógłby jeszcze długo występować we Wrocławiu przy pełnych salach słuchaczy*”. Podobnie jak w Berlinie jeden bilet na koncert Liszta kosztował w tym czasie dwa talary za miejsce siedzące i jednego talara za miejsce stojące.¹⁴ Nie żałowano jednak pieniędzy aby móc usłyszeć Liszta, który, jak pisał recenzent berlińskiego czasopisma „Blätter für Musik und Literatur”, „*stanął na tak wysokim szczyśle wykonawstwa, że nie można już sobie wyobrazić jeszcze wyższego*”.¹⁵

W pamięci słuchaczy pozostała sylwetka mistrza i niezwykle osobowość artysty. Do dnia dzisiejszego zachowały się oryginalne pamiętki związane z jego pobytami w miastach śląskich, rysunki, wpis do sztambucha, anonsy, recenzje prasowe, poemat oraz najstarsza dagerotypowa podobizna wykonana w 1843 roku przez urodzonego we Wrocławiu fotografika Hermana Biow`a.¹⁶ **Zob. ilustracja 3:** Franz Liszt, dagerotyp H. Biow`a z 1843 roku (str. 32).

Postać Liszta wyłania się z wielu źródeł bardzo wyraziście i interesująco. Jego sposób bycia w zestawieniu z prezentowanym repertuarem i z zachowanymi dziełami tworzy razem jednolity, charakterystyczny dla tej epoki, obraz artysty wirtuoza, określanego czasem przymiotnikiem „transcendentalnego”. W czasie pierwszego pobytu na Śląsku w 1843 roku Liszt liczył sobie 32 lata i cieszył się już zasłużoną sławą w całej Europie. Jego gra w połączeniu z ogromnym talentem improwizatorskim wzbudzała ogromny podziw. Fascynację ogólną budził nie tylko niezwykle sposób bycia, erudycja, ale także wyjątkowa, okazywana wszystkim życzliwość i chęć pomocy osobom liczącym na jego wielkoduszność. Świadectwem popularności Wielkiego Mistrza na Śląsku są głównie wspomnienia F. J. A. Schreibera wydane w 1843 roku we Wrocławiu, opublikowane przez C. F. A. Günthera.¹⁷ Zarejestrowane na gorąco wrażenia i obserwacje Schreibera posiadają wartość dokumentalną. Przyczyniły się one nie tylko do ustalenia ilości danych przez Liszta koncertów we Wrocławiu i innych miastach śląskich. Oddają także wiernie atmosferę ubóstwienia otaczającą pianistę, porównywalną tylko z euforią towarzyszącą jednemu z koncertów Liszta w Berlinie w 1842 roku, którą zawdzięczano, jak pisał krytyk „Allgemeine musikalische Zeitung”, zafascynowanym, „rozhisteryzowanym” kobietom.¹⁸ Opisy Schreibera rysują wyjątkowość sytuacji towarzyszących pobytom Liszta na Śląsku. Załączona przez niego rycina przedstawiająca Mistrza grającego na fortepianie ubarwiła i przybliżyła jego sylwetkę czytelnikom. **Zob. ilustracja 1:** Liszt w podczas koncertu w Teatrze Miejskim we Wrocławiu w 1843 r. (str. 30). Broszurka Schreibera stanowiła także świetny materiał reklamujący pianistę jako wielkiego artystę i wspaniałego człowieka wrażliwego na ludzkie kłopoty.

Koncerty Liszta na Śląsku stanowiły część wielkich podróży koncertowych odbytych w latach 1838–1848, zwanych „Lisztomania” [Lisztomanie]. Pomimo odnoszonych triumfalnych sukcesów nie brakowało także gorzkich ocen prasowych. Nowoczesny i odkrywczy styl gry, nowy kształt brzmieniowy wielu prezentowanych utworów, raziły jednak tylko stosunkowo mały procent słuchaczy i krytyków oceniających jego występy. Wytykano mu jednakże, że w swoich programach koncertowych zamiast prezentować przede wszystkim własną twórczość wykonywał głównie parafrazy i fantazje oparte na twórczości

powszechnie znanych kompozytorów czy też transkrypcje ich utworów, a swoje oryginalne dzieła wykonywał niejako tylko na ich marginesie. Dziś wydaje się, że Liszt poprzez swoje mistrzowskie opracowania nadawał wielu obcym utworom nowe życie, nobilitował je, naznaczając własnym piętnem oryginalnych, nowoczesnych, kolorystycznych przetworzeń, przedstawiając je w wyjątkowo atrakcyjnej szacie brzmieniowej.

Pasmo rosnącej z koncertu na koncert jego europejskiej sławy rozpoczęły pierwsze koncerty w Austrii i we Włoszech w roku 1838. W następnym roku koncertował ponownie w Austrii, a potem na Węgrzech, gdzie w uznaniu jego zasług przyznano mu honorowe obywatelstwo Pesztu (Pestu) i obdarowano honorową szablą. W 1840 roku występował ponownie w Austrii, następnie w Czechach, w miastach niemieckich i we Francji. Na przełomie 1840/41 przebywał na trasie koncertowej w Anglii a na przełomie lat 1841/42 znalazł się ponownie w Niemczech. 18 września 1841 roku przyjęto go do loży masońskiej „Zur Einigkeit” we Frankfurcie a po przeniesieniu się do loży berlińskiej „Zur Eintracht” uzyskał dwa kolejne stopnie wtajemniczenia. W kwietniu 1842 roku podbił swoją sztuką Petersburg.¹⁹ W uznaniu zasług otrzymał w 1842 roku mianowanie na członka Królewskiej Pruskiej Akademii Sztuki w Berlinie (Königliche Preussische Akademie der Künste) oraz tytuł doktora honoris causa sztuk muzycznych Uniwersytetu w Królewcu. Od tej pory na afiszach pojawiał się ten tytuł. Sprawozdawca lipskiego tygodnika muzycznego informował w numerze 14 „Allgemeine musikalische Zeitung” z dnia 5 kwietnia 1843 roku, że król pruski odznaczył Liszta złotym medalem za zasługi dla sztuki i nauki, a jego węgierski *Sturmarsch* został na rozkaz króla włączony do repertuaru armii pruskiej. Warto podkreślić, że Liszt w okresie wielkiej podróży koncertowej po Europie prowadził nie tylko życie koncertowe i towarzyskie. Zajęty był także bogatą korespondencją z wydawcami, przyjaciółmi i rodziną, komponował i korygował nadesłane mu materiały nutowe i odsyłał je do wydawców. Oprócz tego układał programy przyszłych koncertów, w których pojawiały się coraz to nowsze utwory. Szczególnie wiele informacji o jego świeżo wydanych utworach i o ich nowych wersjach zamieszczał lipski tygodnik muzyczny „Allgemeine musikalische Zeitung”.

Koncerty Liszta obrosły legendą. Charakterystyczne cechy gestyki

jego ciała, regularne rysy i bujne, długie piękne włosy, obok wspaniałej gry, wzbudzały szczególne uwielbienie u kobiet, darzących go bezgranicznym uwielbieniem. Niektóre z nich porzucały nawet swoich mężów i wiązały się z mistrzem nieformalnymi więzami miłości.

Pierwszy przyjazd do Wrocławia poprzedziło, jak wspomnieliśmy sześć koncertów w Berlinie i jeden we Frankfurcie nad Odrą. Na koncertach tych prezentował większość utworów wykonywanych potem na Śląsku. Niektóre z nich stanowiły „żelazne” punkty jego występów, bowiem cieszyły się największą popularnością u publiczności. Dwa dni po koncercie we Frankfurcie nad Odrą odbył się w dniu 21 stycznia 1843 roku pierwszy koncert F. Liszta w Sali Muzycznej Uniwersytetu Wrocławskiego. Zachowany do dziś afisz w zbiorach bibliotecznych Uniwersytetu Wrocławskiego dokumentuje podstawowe, bardzo ogólne dane dotyczące punktów programu recitalu.

Wydane w 1843 roku „*Wspomnienia...*” F. J. A. Schreibera wprowadzają nas w atmosferę towarzyszącą koncertom Liszta na Śląsku poczynając od dwóch pierwszych występów w Sali Muzycznej Uniwersytetu Wrocławskiego, w dniach 21 i 24 stycznia 1843 roku. Oprócz tych wspomnień cennym źródłem są także recenzje zamieszczane m.in. w prasie wrocławskiej, berlińskiej i lipskiej.

W Auli Leopoldina Uniwersytetu Wrocławskiego Liszt wystąpił 3 razy w dniach 26 i 29 stycznia oraz w dniu 7 marca 1843 roku. Publiczny koncert o charakterze prywatnym odbył się w dniu 27 stycznia hotelu „König von Ungarn” („Król Węgier”) mieszczącym się przy Bischofsstrasse 13 (obecnie ulicy Biskupiej). Hotel ten, istniejący jeszcze do 1945 roku, posiadał jedną z najlepszych we Wrocławiu sal koncertowych i zarazem balowych (Wielka Sala Redutowa). Założony przez Włoszkę o nazwisku Locatelli w pierwszej połowie XVIII wieku do 1840 roku nosił nazwę „Hotelu Polskiego” („Hôtel de Pologne”). W Hotelu „Pod Żółtą Gęsią” Liszt wystąpił według Schreibera dwa razy.²⁰ Oprócz Schreibera wspomniała o tych występach także berlińska „Vossische Zeitung”,²¹ gazeta zamieszczająca recenzje Ludwiga Rellstaba,²² do którego tekstów Liszt skomponował w późniejszych latach kilka pieśni. Jak przypuszcza amerykański muzykolog M. Saffle oba koncerty miały miejsce w Hotelu „Pod Żółtą Gęsią” przed dniem 6 lutego 1843 roku.²³

We wrocławskim Teatrze Miejskim Liszt wystąpił w potrójnym charakterze: jako pianista wirtuoz, jako kameralista oraz jako dyrygent debiutant w prowadzeniu całego operowego spektaklu (*Czarodziejski Flet* W.A. Mozarta).

W kilkunastostronicowej broszurce F. J. A. Schreiber opisał atmosferę towarzyszącą koncertom Liszta we Wrocławiu: „... *Zbliżał się wieczór. Tłumy wrocławian wciąż napływały i przepelniały Salę Muzyczną na uniwersytecie. W końcu ukazał się bohater dnia w powozie zaprzęgniętym w dwa białe konie. Jak dawny triumfator podjechał pod portal uniwersytetu. Oczekujący powitali go gromkimi oklaskami...*”²⁴ Sala muzyczna, jak zwykle podczas ważnych koncertów, była pełna. Zgromadziła się tu cała ówczesna elita kulturalna i artystyczna miasta. Legenda otaczająca kompozytora była tak wielka, że na jego występ oczekiwano z niecierpliwością. Znamienny dla legendy, jaka otaczała Liszta, jest także opis atmosfery panującej w sali muzycznej tuż przed jego wejściem: „... *W samej sali napięcie osiągnęło swój zenit. Widziało się na twarzach niecierpliwy niepokój, podobny do stanu przed burzą, kiedy po dalekich grzmotach pojawi się uderzenie pioruna. Napięcie przeszło w stan radości po pojawieniu się Mistrza jak jakiegoś rzadkiego meteorytu wszystkich czasów. Zapanowała nagle najgłębsza cisza, wszystko nagle zawarło się w klawiszach. Czarodziejski, porywający duszę akord przeniknął salę, jak moc błyskawic, przenikający zasłone ciemności...*”²⁵

Oba recitale w Sali Muzycznej Uniwersytetu rozpoczynały się punktualnie o godzinie 18.00 (21 i 24 stycznia 1843). Trzon programu stanowiły utwory Liszta oparte na tematach pochodzących głównie z oper dobrze znanych publiczności. W ponad dwudziestu zestawach programów koncertowych Liszta obok transkrypcji (utworów orkiestrowych, organowych, pieśni), wielu parafraz, fantazji, reminiscencji, wariacji opartych na tematach innych twórców, znajdowały się także oryginalne utwory Liszta i innych kompozytorów, a wśród nich, m.in. dzieła Ludwiga van Beethovena, Fryderyka Chopina, Carla Marii von Webera i Jana Nepomucena Hummła, które wykonywał także w czasie pobytu na Śląsku. Programy obu pierwszych recitali (21., 24. 01.) obliczone były na uzyskanie poklasku publiczności. Znalazły się w nich najczęściej wykonywane w tym okresie utwory. Ze swoich, całkowicie

oryginalnych, dzieł zaprezentował na zakończenie pierwszego recitalu tylko *Grand galop chromatique*, grywany także w wielu innych recitalach na zakończenie występów. Utwór ten wzbudził szczególne zainteresowanie.²⁶

W programie pierwszych dwóch recitali znalazły się bardzo efektowne utwory, wykonywane przez Liszta z powodzeniem w wielu miastach Europy. Były to transkrypcje fortepianowe popularnych dzieł operowych: *Ouverture de l'opera „Guillaume Tell”* G. Rossiniego, *Reminiscences de „Lucia de Lammermoore”* G. Donizettiego, *Réminiscences de Don Juan* W. A. Mozarta, oraz *La Serenata e l'Orgia. Grande fantasia sur des motifs des Soirées musicales* G. Rossiniego, jak również *Grand galop chromatique* F. Liszta. Po koncercie zerwały się burzliwe oklaski, zapanował wielki entuzjazm, szczególnie wśród wrocławskich studentów. Liszt został zaproszony do Królewskiego Seminarium Katolickiego, gdzie głównym tematem rozmów stała się muzyka. Pobyt Mistrza w mieście i wspaniały recital wzbudziły tak wielkie zainteresowanie, że mieszkańcy Wrocławia zaczęli go tłumnie odwiedzać w zajeździe przedstawiając mu różne sprawy. Jak opisał to Schreiber, jako pierwszy zgłosił się do niego młody pianista wraz z rodzicami, którzy poprosili Mistrza o parę uwag na temat gry młodego artysty. Mistrz wysłuchał go z wielką cierpliwością, poświęcił mu wiele swojego czasu, przekazał cenne uwagi, pochwalił talent i wręczył bilet na swój koncert. Potem przyszedł inny młody chłopiec z prośbą o wpuszczenie go na koncert, bo jest zbyt biedny aby sobie kupić bilet. Liszt nie tylko podarował mu bilet ale także poczęstował śniadaniem i obdarował kilkoma małymi prezentami. Najbardziej charakterystycznym przykładem gościnności Liszta stała się wizyta starszego wiekiem kantora, pochodzącego z nieznanego bliżej małego miasteczka śląskiego. Gdy kantor usłyszał, że we Wrocławiu ma występować wielki pianista, wybrał się aby go usłyszeć, spóźnił się jednak i nie dostał biletu. Opowiedział Lisztowi to wszystko podczas spotkania. Mistrz nie tylko poczęstował go śniadaniem, ale specjalnie dla niego zagrał improwizowaną fantazję.

W zajeździe „Pod Żłotą Gęsią” odbywały się także nie afiszowane, prywatne występy Liszta dla specjalnych gości. Niestety ich dokładne daty nie są znane. Można przypuszczać, że odbyły się w dniach pomiędzy zaplanowanymi afiszowanymi koncertami. Prawdopodobnie jeden z tych koncertów odbył się 23 stycznia, bowiem z tego dnia

pochodzi wpis Liszta do Sztambucha rodziny Schnablów.

W miejscowej prasie ukazywały się zarówno anonse o następnych koncertach jak i krótkie sprawozdania. Po drugim recitalu Liszta w Sali Muzycznej Uniwersytetu (24.01.1843), recenzent „Breslauer Zeitung” skupił się na czwartym utworze wykonanym na tym koncercie. Podkreślił wspaniałe wykonanie *Andante con variazioni*, I-ej części z *Sonaty As-dur* op. 26 L. van Beethovena, dedykowanej księciu Lichnowskiemu w 1801 roku. Sonata ta należała także do ulubionych utworów F. Chopina. W krótkim tekście sprawozdawca ujął całe sedno interpretacji lisztowskiej: „...Cóż za poezja! Jaka śpiewność! Co za wrażliwość i gracia! Tylko Liszt mógł tak wspaniale ukazać całe piękno utworu Wielkiego Mistrza”.²⁷ Natomiast w tygodniku lipskim ukazała się recenzja, w której zwrócono także uwagę na zaangażowanie się Liszta w sprawy Akademickiego Stowarzyszenia Muzycznego (Musikverein), którego został „Honorowym Dyrektorem”. Jednocześnie podkreślono, że udział orkiestry tegoż stowarzyszenia w wykonaniu utworu C. M. von Webera, (*Konzertstück f-moll* op. 79 na fortepian i orkiestrę), ujawnił jej nie najlepszą dyspozycję koncertową. Liszt wystąpił w tym wykonaniu jako pianista i dyrygent.²⁸ W programie tego koncertu, oprócz już wymienionych, znalazły się transkrypcje pieśni Schuberta *Ständchen* i *Erlkönig* (tu pod tytułem „*Le roi des Aulnes*”), parafraza na temat z opery G. Meyerbeera (*Réminiscences de „Robert le diable”*), jedna *Étude* (etiuda jednego z kilku kompozytorów, których etiudy miał Liszt w repertuarze) oraz utwór Chopina – *Mazurka* (jeden z mazurków, o którym brak informacji). Dwa dni później (26.01.1843) Liszt wziął udział w koncercie Akademickiego Stowarzyszenia Muzycznego w Auli Leopoldina na Uniwersytecie Wrocławskim. Cały dochód z koncertu został przeznaczony na dalszą działalność tego stowarzyszenia. Na początku wykonał parafrazę na temat *Gaudeamus igitur*,²⁹ powtórzył grane na poprzednim koncercie *Réminiscences de „Robert le Diable”*, dyrygował wykonaniem swojego utworu *Rheinweinlied* (pieśni biesiadnej na chór męski),³⁰ i na koniec wykonał na fortepianie swój popisowy *Grand galop chromatique*.

Podczas pobytu we Wrocławiu Mistrz otrzymywał wiele listów. Według naszych informacji ich liczba dochodziła niekiedy do dwudziestu dziennie. Oprócz listów od wydawców, rodziny i przyjaciół prawie

wszystkie pozostałe zawierały różnego rodzaju próśby do kompozytora.

Jednym z bardziej spektakularnych gestów ze strony artysty była pomoc w zakupie fortepianu dla młodej wrocławskiej pianistki. Zwróciła się ona do mistrza w tajemnicy przed swoimi rodzicami. Liszt nie tylko pomógł kupić fortepian, ale udobruchał także jej rodziców. Wśród próśb znalazła się oferta jednego z Wrocławian wyrażająca chęć przyjęcia posady jako kamerdynera Liszta.

W czasie spotkania towarzyskiego w Hotelu „Król Węgierski” (dawnym „Hotelu Polskim”) w dniu 27 stycznia 1843 roku Liszt wykonał solo trzy utwory, wśród których tylko *Reminiscencje na tematy z opery Purytanie* V. Belliniego (*Réminiscences des Puritains*) wykonał po raz pierwszy we Wrocławiu. Pozostałe dwa utwory (*Erlkönig* i *Grand galop chromatique*) grał już na poprzednich koncertach. W pozostałych punktach programu Liszt akompaniował Pantaleoniu, włoskiemu śpiewakowi z Królewskiego Teatru w Berlinie (Pantaleoni, uczeń Rubiniego, występował już wcześniej z Lisztem w innych miastach). W programie koncertu znalazły się arie operowe współczesnych twórców: G. Paciniego, G. S. R. Mercadantego i G. Meyerbeera. Być może na bis wykonali także *Barkarolę* Pantaleoniego w opracowaniu Liszta, wykonywaną wcześniej przez nich w Berlinie.

Następny koncert pianisty odbył się ponownie w Auli Leopoldina w dniu 29 stycznia 1843 roku. W programie znalazły się utwory L. van Beethovena (*Sonata quasi una fantasia*),³¹ F. Chopina (*Mazurek*) oraz Liszta (*Marsz węgierski*). W pozostałych punktach programu zostały zaprezentowane przetworzone przez Liszta utwory innych kompozytorów (Bellini-Liszt – *Fantazja na temat z opery „Lunaticzka”* [*La sonnambula*] i *Polonez z opery „Purytanie”* [*I Puritani*]; Donizetti-Liszt – *Marsz i Cavatina z opery „Łucja z Lammermoore”* [*Lucia di Lammermoore*]; Rossini-Liszt – *Tarantella*) oraz opracowanie dawnej melodii z XVI wieku *La Romanesca* anonimowego twórcy. Jeden z krytyków zarzucał Lisztowi, że nie wprowadzał wyrazistego zróżnicowania używanych przez niego określeń form opracowań cudzych utworów, parafraz, fantazji czy też tylko transkrypcji.

Kilka dni po wspomnianych koncertach Liszt wystąpił kilkakrotnie we wrocławskim Teatrze Miejskim. Pierwszy koncert miał charakter wyjątkowy, bowiem w czasie występu w dniu 31 stycznia 1843 roku wykonał

z orkiestrą teatralną niesłychanie popularny w tym czasie *III Koncert fortepianowy c–moll* op. 37 L. van Beethovena. Natomiast w drugiej części występu zagrał własną parafrazę na temat pieśni *Ave Maria* F. Schuberta, *Wielką fantazję i Reminiscencje na tematy z opery „Norma”* V. Belliniego, *Andante i Finale z opery „Łucja z Lammermoore”* G. Donizettiego oraz *Melodie węgierskie* według Schuberta. Nazajutrz po tym popisie piani-stycznym Liszt wystąpił w Teatrze Miejskim jako dyrygent opery W. A. Mozarta *Czarodziejski flet [Zauberflöte]*. Był to, jak się powszechnie uważa, debiut dyrygencki Liszta, jako prowadzącego cały spektakl operowy. Miał on miejsce dnia 1 lutego 1843 roku.

Następny koncert Liszta jako pianisty miał miejsce w Teatrze Miejskim w dniu 2 lutego. W pierwszej części Liszt zagrał z orkiestrą popularny w tym czasie *Konzertstück f–moll* op. 76 na fortepian i orkiestrę C. M. von Webera, *Improwizację* na temat pieśni Schuberta (prawdopodobnie *Ständchen*) oraz *Cavatinę* G. Paciniego, prawdopodobnie z opery *„Niobe”*. Po raz drugi we Wrocławiu wykonał transkrypcję utworu C. M. von Webera *Zaproszenie do Tańca [Auforderung zum Tanz]*.

3 lutego dał Liszt specjalny koncert dla młodzieży Katolickiego Seminarium we Wrocławiu. Niestety nie znany jest program tego występu. Prawdopodobnie odbył się on w godzinach przedpołudniowych. Następny koncert Liszta miał zupełnie inny charakter.

W dniu 4 lutego 1843 wystąpił w Teatrze Miejskim w podwójnej roli. Jako pianista-kameralista wziął udział w wykonaniu z wrocławskimi muzykami tzw. „Wielkiego” *Septetu d–moll* op. 74 J. N. Hummla, z którego pierwszą część wykonano na początku koncertu a pozostałe w drugiej części. W Septecie tym, skomponowanym na fortepian, flet, obój, róg, altówkę, wiolonczelę i kontrabas, występuje efektowna kadencja fortepianowa. Jako solista Liszt zaprezentował: *Reminiscencje z „Lunatyczki”* [„*La Sonnambula*”; w niem. „*Nachtwandlerin*”] Belliniego-Liszta oraz popisowe parafrazy *La Campanelli* i *Karnawału weneckiego* N. Paganiniego. Ostatnim punktem programu były *Walc i Marsz z opery „Robert Diabel”* Meyerbeera-Liszta.

Po tym koncercie wyjechał Liszt do Legnicy na koncert w Teatrze Miejskim. Po przybyciu na miejsce jak zwykle zwiedzał miejscowe kościoły. Organy kościoła św. Piotra i Pawła tak bardzo zafascynowały go swym brzmieniem, że grał na nich około godziny w obecności wielu słuchaczy

miejscowych oraz przybyłych z Wrocławia i innych miejscowości.

Sala teatralna w Teatrze Miejskim w Legnicy miała wystrój brązowo-złoty i korespondowała z ulubionymi kolorami Liszta, który lubił występować w brązowych strojach. Sam teatr wywarł na Liszcie korzystne wrażenie. Zbudowano go według projektu Carla Ferdinanda Langhansa na wzór florenckiego Palazzo Strozzi i oddano do użytku w końcu 1842 roku. Program koncertu wieczornego w dniu 6 lutego przypominał swym układem ramowym program pierwszego koncertu danego we Wrocławiu 21 stycznia 1843 roku. Podobnie jak we Wrocławiu zagrał na początek *Uwerturę do opery „Wilhelm Tell”* Rossiniego-Liszta a na koniec własny, popisowy utwór *Grand galop chromatique*. Dwa środkowe punkty programu wypełniły utwory należące również do najczęściej wykonywanych przez Liszta. Były to *Réminiscences de Don Juan* Mozarta-Liszta oraz *Erlkönig* Schuberta-Liszta. Zapowiedź tego koncertu ukazała się w „Liegnitzer Stadtblatt” z 31 stycznia, a sprawozdanie w numerze 6, w dniu 7 lutego 1843 roku.³² Ogromne powodzenie tego koncertu zaowocowało zaproszeniem F. Liszta na następne koncerty w Legnicy, w czasie których mógł zrealizować swoje nowe pomysły związane z improwizacjami, o których później wspomniał: „...*Oprócz moich stałych ulubionych utworów pobyt we Wrocławiu natchnął mnie na nowo. Powstały nowe idee, zmierzające do nowych improwizacji na znane mi tematy. Udało mi się to zrealizować właśnie w Legnicy...*” (zapewne miał tu na myśli wykonanie na następnym koncercie w Teatrze Miejskim brawurowych *Wariacji na temat piosenki ludowej* 14 lutego 1843 roku).

Napięty kalendarz koncertów zmusił Liszta do szybkiego powrotu do Wrocławia na koncert w Teatrze Miejskim w dniu 7 lutego. Koncert miał charakter charytatywny, a dochód z niego został przeznaczony na podreperowanie finansów wrocławskiego teatru „Thalia”. Odbył się on na prośbę dyrektora teatru, który poniósł w ostatnim okresie wielkie straty. Liszt podniósł stawkę honorarium za koncert z 300 na 900 talarów ku radości zainteresowanego dyrektora. Występ rozpoczął się wykonaniem *Koncertu fortepianowego c-moll op. 37 L. van Beethovena* z towarzyszeniem orkiestry teatralnej. Dalsza część koncertu stanowiła już tylko indywidualny popis Mistrza. Zagrał *Mazurki* F. Chopina, swoją *Wielką Fantazję na temat opery „Fiancée”* D. F. Auberera [*Grand fantaisie*

sur la Tyrolienne de l'opera La Fiancée] i *Reminiscence* na temat opery „*Wesele Figara*” W.A. Mozarta.

Następny koncert Liszta odbył się w Teatrze Miejskim w Brzegu, gdzie udał się artysta na zaproszenie dyrektora teatru. Schreiber opisał barwnie w swoich „Wspomnieniach” atmosferę związaną z tym wydarzeniem: „...Był to dla mnie niezwykle szczęśliwy dzień. Po niedawnych koncertach we Wrocławiu sławne nazwisko było na ustach wszystkich. Już o pierwszej godzinie po południu wszyscy poszli na dworzec, gdzie urządzili Mistrzowi gorące i wystawne przyjęcie. W hotelach brzeskich nie było już wolnych miejsc a dwa słynne zajazdy „Krzyż” i „Złoty baran” były pełne Wrocławian przybyłych wcześniej, jeszcze przed Lisztem. Wraz z nim przybyła grupa około 100 studentów z Wrocławia. Również w sali Teatru powitano Liszta gromkimi brawami a po koncercie urządzono długotrwałą owację.” Występ rozpoczął się dosyć często wykonywanym utworem, opartym na motywach z opery „*Hugenoci*”. Była to *Grande fantaisie sur des themes de l'opera „Les Huguenots”* G. Meyerbera (wg. afisza: *Reminiscenzen aus den Huguenotten [Fantaisie]*). Po tym utworze Mistrz wykonał swoją transkrypcję *Zaproszenia do tańca (Auforderung zum Tanz)* C. M. von Webera. Następne dwa utwory również należały do bardzo często wykonywanych przez niego. Były to transkrypcje: *Ave Maria i Erlkönig* F. Schuberta. Natomiast ostatnie w koncercie utwory były już oryginalnymi dziełami Chopina (*Mazurki*) i Liszta (*Grande galop chromatique*).

Niemal do tradycji należało zapraszanie wybitnych artystów na uroczyste przyjęcia po koncertach. Tak było i po tym koncercie. Przy kolacji rozgorzała dyskusja o sztuce pianistycznej. Grę Liszta oceniono jako „perlistą” a styl interpretacji starsi melomani porównywali do gry słyszanego przed laty C. M. von Webera. Wśród nich znalazł się książę Eugen von Wirtemberg, jeden z mecenasów koncertu w Brzegu. Na pokrycie kosztów książę (kompozytor i muzyk amator), przeznaczył aż 300 talarów.³³

Po powrocie do Wrocławia Liszt wystąpił następnego dnia na kolejnym koncercie, ostatnim z pierwszej serii występów danych na Śląsku od 21 stycznia do dnia 9 lutego 1843 roku. Na koncercie w Teatrze Miejskim w dniu 9 lutego Liszt, jakby chcąc zostawić po sobie najlepsze, „ostatnie” wrażenie, zagrał utwory należące do najczęściej wykonywanych

przez niego. Pierwszym z nich była transkrypcja dzieła G. Rossiniego *Ouverture de Guillaume Tell*, drugim - transkrypcja pieśni *Król Olch [Erlkönig]* F. Schuberta. Do szczególnie lubianych przez publiczność należały także dwa następne utwory: własna parafraza na temat *Zaproszenia do tańca [Aufforderung zum Tanz]* C. M. von Webera oraz *Reminiscencje z opery Don Juan [Réminiscences de Don Juan]* W. A. Mozarta. Ostatnim utworem był (już niemal tradycyjnie) *Grand galop chromatique*. Koncerty dane przez Liszta w Teatrze Miejskim, zachwyciły publiczność wypełniającą salę aż do ostatniego wolnego miejsca, bowiem, jak napisał L. Sittenfeld, „...wykonywał głównie *Fantazje ze znanych, ulubionych oper*”.³⁴ Obszerne informacje i relacje z wrocławskich koncertów podawało kilka gazet wrocławskich a wśród nich „Breslauer Zeitung” w numerach od 33 aż do numeru 36 w dniach od 8 lutego do 11 lutego.

Liszt po opuszczeniu Wrocławia udał się na zaplanowany dużo wcześniej koncert do Berlina. Po koncercie tym wrócił na tylko jeden ważny koncert na Śląsk, do Legnicy. Koncert ten odbył się w dniu 14 lutego w Teatrze Miejskim i prawdopodobnie należał do tak zwanych prywatnych występów, bowiem tylko Schreiber zamieścił jego program. Odbył się on z udziałem znakomitej Orkiestry Benjamina Bilsego, działającej w tym czasie jako Orkiestra Miejska. Na parterze Teatru Miejskiego znajdowało się 200 siedzących miejsc, a galerie boczne liczyły 400 miejsc. W teatrze znajdowało się ponadto 130 łóż, a także 73 miejsc reprezentacyjnych. Grano przy blasku świec, światło elektryczne zainstalowano tu dopiero w 1881 roku. W programie znalazł się wykonywany przedtem we Wrocławiu *III Koncert fortepianowy c-moll* op. 37 na fortepian i orkiestrę L. van Beethovena, dedykowany księciu pruskiemu Ludwigowi Ferdynandowi. Po zagraniu pierwszej części *Koncertu* Beethovena Liszt wykonał *Mazurka* F. Chopina i swoje brawurowe *Wariacje na temat pieśni ludowej*, po których wystąpił ponownie z orkiestrą w drugiej i trzeciej części *Koncertu fortepianowego* Beethovena. Na zakończenie wykonał utwór rzadziej wykonywany przez siebie: *Reminiscencje z opery „Wesele Figara”* - W. A. Mozarta.

Po powrocie do Berlina i wzięciu udziału w zaplanowanych dużo wcześniej koncertach w Poczdamie, Fürstenwalde i czterech koncertach w Poznaniu wrócił ponownie na Śląsk. Nie wiele wiadomo o programach

trzech koncertów danych przez Liszta w Głogowie, skąd przyjechał do Legnicy na swój trzeci występ w tym mieście. Odbył się on w miejscowym hotelu 4 marca 1843 roku. Miał prywatny charakter, o czym informowała miejscowa gazeta podając bardzo ogólnie jego program. Wymieniono mianowicie, że Liszt zagrał jedną ze swych *Fantazji, Etiudę i Mazurki* F. Chopina oraz inne utwory.³⁵ Nie wiadomo czy Liszt grał w następnych dniach na koncertach prywatnych, o których nic nie wiadomo, bowiem jego następny, afiszowany występ odbył się dopiero 7 marca w Auli Leopoldina we Wrocławiu. Można jednak przyjąć, że dni między oboma koncertami w Legnicy i Wrocławiu spędził na próbach z orkiestrą Teatru Miejskiego i z chórem przygotowującym jego utwory chóralne. O koncercie tym informowała m. in. „Breslauer Zeitung”.³⁶ Uroczysty koncert rozpoczęło wykonanie *Uwertury c-moll* L. van Beethovena do sztuki C. Meisla *Poświęcenie domu* [*Die Weihe des Hauses*]. Orkiestrę Teatru Miejskiego prowadził F. Liszt. Po tym utworze dyrygował jeszcze *Uwerturą Radosną* [*Jubel-Ouverture*] C. M. von Webera. Po tych dwóch utworach orkiestrowych wykonał na fortepianie: własną transkrypcję *Uwertury do opery „Wilhelm Tell”* [*Ouverture de Guillaume Tell*] G. Rossiniego, *Reminiscencje z „Lunatycki”* [„*La Sonnambula*”; w niem. „*Nachtwandlerin*”] V. Belliniego. Następnie Liszt dyrygował swoimi pieśniami na chór męski. Były to prawdopodobnie pieśni do tekstów Herwegha i Goethego, wydane drukiem we wrześniu 1843 roku, o czym informowano w „Allgemeine musikalische Zeitung”.³⁷ Na koniec Liszt zagrał parafrazę na temat *God save the Queen (King)*, którą Schreiber zinterpretował jako parafrazę hymnu niemieckiego *Heil dir im Siegerkranz*, jednakże melodia tej pieśni oparta jest na melodii angielskiego hymnu opublikowanej po raz pierwszy drukiem w *Thesaurus Musicus* (1744). Angielski tekst hymnu opublikowano w 1745 w „*Gentelman Magazine*”. Angielska melodia stała się nośnikiem wielu narodowych i patriotycznych pieśni (od XVIII w.), nie tylko w Europie. Z tekstem polskim była śpiewana w czasie powstania listopadowego. W Niemczech stała się w okresie późniejszym nieoficjalnym hymnem Cesarstwa Niemieckiego. Melodię tę wykorzystali w swoich utworach, m.in. G. F. Haendel i L. van Beethoven. W programie koncertu podano także utwory przewidziane na bis. Były to: *Fantazja na motywach opery „Don Juan”* (*Réminiscences de Don Juan*) W. A.

Mozarta i *Erlkönig* Schuberta-Liszta.

Koncerty Liszta we Wrocławiu znalazły się w centrum wydarzeń ówczesnego Wrocławia. Liszt był zapraszany nie tylko przez arystokrację, ale również przez przedstawicieli środowiska muzycznego. Był także gościem znanej muzycznej rodziny Schnablów. Śladem tego spotkania jest wspomniany wpis Liszta do rodzinnego sztambucha Schnablów. Oryginalny wpis Liszta z roku 1843, skreślony jego ręką krótki fragment nutowy wraz z autografem, szczególnie mocno podkreślił jego pobyt we Wrocławiu. **Zob. ilustracja 2:** Wpis F. Liszta z dnia 23 stycznia 1843 roku do Sztambucha Schnablów, znanej wrocławskiej rodziny muzycznej (str. 31).

W związku z wydaniem *Wielkiego galopu chromatycznego* F. Liszta w 1838 roku przez drukarza wrocławskiego, można przypuszczać, że kompozytor odwiedził Wrocław w tym czasie. Byłby to jego pierwszy pobyt połączony prawdopodobnie z prywatnymi koncertami na dworach arystokracji we Wrocławiu i na Śląsku. Jak na razie jest to tylko niepotwierdzona hipoteza.

Po ostatnim wrocławskim koncercie w 1843 roku udał się Liszt do Nysy, gdzie zagrał na porannym koncercie w Sali Resursy w dniu 9 marca 1843 roku. Niestety znane są z nazwy tylko dwa wymienione przez prasę utwory: *Reminiscencje z opery „Lunatyczka”*; [„*La Sonnambula*” - w niem. „*Nachtwandlerin*”] V. Belliniego i *Fantazja na motywach opery „Don Juan”* [*Réminiscences de Don Juan*] W. A. Mozarta. Pozostałe utwory, określone jako „i inne”, pozostać muszą w sferze domysłów.³⁸ Jak już wspomnieliśmy pobyt Liszta na Śląsku w dobrach księcia Lichnowskiego trwał jeszcze do 19 marca, kiedy wybrał się w podróż na dalsze koncerty do Krakowa i Warszawy. Zarówno w Krzyżanowicach jak i w czeskim Hradcu odbywają się coroczne koncerty przypominające pobyty i koncerty w tych miejscowościach Beethovena, Paganiniego i Liszta.

Niepewny jest do końca grany przez Liszta repertuar, ponieważ tworzył on różne wersje utworów opartych na tych samych tematach. Programy podane bardzo ogólnie w prasie i na afiszach różnią się nieco od programów rękopiśmiennych Liszta, a także od podanych przez Schreibera. Liszt w czasie swoich recitali mógł zmieniać poszczególne utwory w programie lub nawet improwizować nowe wersje oparte na

tych samych, dobrze znanych publiczności tematach z popularnych oper. Swoje recitale zaczynał często od improwizowania, także w trakcie recitalu mógł włączyć improwizacje na temat nie przewidziany przedtem w programie. Schreiber wspominał o wykonaniu przez Liszta dwóch polonezów dla nieznanego bliżej Stanisława. Niestety pozostaje to jeszcze jedną zagadką dotyczącą tego samego problemu. Jednak pomimo tych nieścisłości można dosyć dobrze odtworzyć ogólny kształt repertuaru Liszta podczas koncertów na Śląsku.

Brak jest szczegółowych wiadomości o pobycie Liszta w Nysie, natomiast więcej wiadomo o jego pobytach w Krzyżanowicach i Hradcu (Grodźcu) u księcia Feliksa Lichnowskiego w latach 1843, w 1846 i w 1848. Daty te przypominają koncerty organizowane do dziś w tych miejscowościach. W 1848 roku, w drodze z Ukrainy do Weimaru, przejeżdżając przez Lwów, Kraków i Racibórz gościł u księcia Lichnowskiego w Krzyżanowicach i Hradcu. Udokumentowane są także trzy pobyty Liszta w Żaganiu. Pierwszy raz do Żagania przyjechał na zaproszenie księżnej Doroty de Talleyrand-Périgord, księżnej de Dino, Kurlandzkiej i Żagańskiej, znanej malarki, mecenaski sztuki, zaprzyjaźnionej z wieloma ważnymi osobistościami z tej epoki. Z zaproszenia księżnej danego Lisztowi w Weimarze w 1851 roku skorzystał on prawdopodobnie dopiero dwa lata później uświetniając swym koncertem sześćdziesiątą rocznicę urodzin księżnej przypadającą 21 sierpnia 1853 roku. Koncert ten miał miejsce w historycznym pałacu żagańskim. Nie znamy jednakże jego programu. Zapewne nie obyło się także i w następnych dniach bez choćby krótkich występów Liszta w czasie tego pobytu w Żaganiu. Nie wiadomo czy będąc wtedy na Śląsku nie skorzystał z zaproszenia spokrewnionego z księżną swego przyjaciela, księcia F. W. C. Hohenzollerna-Hechingena i czy nie pojechał z nim do Lwówka Śląskiego i Skały. Drugą pewną datą występu Liszta w tym mieście był koncert Liszta w dniu 3 października 1857 roku z okazji uroczystości weselnych wnuczki księżnej, markizy Marii Doroty Castellane z księciem Antonim Wilhelmem Radziwiłłem, generałem pruskim. Wprawdzie źródła wspominają głównie o zagranju przez Liszta „*Veni Creator Spiritus*” na organach kościoła pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, ale nie do pomyślenia jest aby Liszt nie uświetnił uroczystości weselnych choćby krótkim występem pianistycznym.

Wiadomo, że trzeci występ Liszta miał miejsce w smutnych okolicznościach, a mianowicie z okazji uroczystości pogrzebowych w kościele Św. Krzyża. Kościół ten przebudowała księżna Dorota w stylu neogotyckim na nekropolię rodzinną. Po śmierci księżnej w dniu 19 września 1862 roku jej ciało spoczęło obok ciała jej wcześniej zmarłej siostry Katarzyny Fryderyki Wilhelminy Benigny, po której odziedziczyła księstwo. Grą na organach tej świątyni żegnał Liszt bliską mu osobę. W pogrzebie uczestniczyła ogromna liczba około 10 tysięcy osób. Liszt znał księżną bardzo długo. Bywał w jej salonach w Paryżu i w Berlinie zanim zaczął gościć na nieco dłużej w jej żagańskim pałacu. Księżna gościła w swym pałacu żagańskim wiele znanych osobistości ze świata polityki, literatury, sztuki i muzyki. Swoją opieką otoczyła także miejscową ludność zakładając szkołę, szpital i tworząc miejsca pracy. Była osobą znaną, cenioną i lubianą w całej Europie.³⁹

Nie można nie wspomnieć o kilkakrotnych pobytach Liszta w Skale (Hohlstein) i Lwówku Śląskim (Löwenberg). Dzięki zachowanym listom można potwierdzić jako udokumentowane przyjazdy w latach 1858, 1859 i 1861. Nastąpiły one na zaproszenie księcia Friedricha Wilhelma Constantina von Hohenzollern-Hechingen. Znajomość z księciem trwała już wiele lat. W jego księstwie w Hechingen, jeszcze przed rewolucją 1848 roku, występowało wielu znanych muzyków, a wśród nich H. Berlioz i F. Liszt. Kiedy książe zmuszony do abdykacji utracił swe księstwo na rzecz króla pruskiego i przeniósł się do majątku matki w Skale koło Lwówka Śląskiego, nadal kontaktował się z wieloma znanymi muzykami. Sam książe otrzymał dobre wykształcenie muzyczne w Monachium, często śpiewał solo z własną orkiestrą w Hechingen, a w Stuttgarcie wydawał drukiem swoje pieśni. Jedną z tych pieśni we własnym układzie fortepianowym włączył Liszt do swego repertuaru koncertowego. Jest to *Pieśń serbska [Serbisches Lied]* o incipicie: *Dziewczyna siedzi na brzegu morza [Ein Mädchen sitzt am Meeresstrand]*.

Znany krytyk muzyczny Ludwig Rellstab nazwał Lwówek Śląski „Wyspą Błogosławionych” [„Insel der Seligen”].⁴⁰ Lwówek stał się ważnym europejskim centrum kulturalnym w latach 1852–1869, czyli aż do śmierci księcia.

Potwierdzenie przyjazdu do Lwówka Śląskiego w 1858 r. znajdujemy w liście F. Liszta z Pragi (20.04.1858) w języku niemieckim, adresowanym

do kapelmistrza Maxa Seifritza. Liszt przybył do tego miasta trzy dni później. Na miejscu już byli zaproszeni przez księcia wykonawcy: baron H. G. F von Bülow i uczeń Liszta, C. F. W. Tausig (1841–1871). Koncert kompozytorski Liszta odbył się z udziałem Bülowa jako solisty w *I Koncercie fortepianowym Es-dur*. Zagrał on także na bis jeden z polonezów Liszta. Całym koncertem dyrygował F. Liszt. W programie znalazły się ponadto jego utwory symfoniczne: *Tasso. Lamento e Trionfo, Festklänge i Les Préludes*, utwory skomponowane w latach 1848 – 1855. Najdłużej pracował nad skomponowaniem *I Koncertu fortepianowego*, bowiem powstawał on w latach 1830–1855.

Pobyty Liszta w następnym, 1859 roku, potwierdza list napisany w języku francuskim z Lwówka do wydawcy berlińskiego Heinricha Schlesingera, datowany w dniu 4 maja 1859 roku. W liście kompozytor potwierdza kilkakrotne wykonanie swoich utworów przyjmowane owa- cyjnie w Lwówku, podobnie jak za pierwszym razem. Jednocześnie informuje, że za kilka dni będzie we Wrocławiu, gdzie w następnym poniedziałek znany dyrygent Leopold Damrosch urządzi koncert Orkiestry Wrocławskiego Towarzystwa Filharmonicznego, na którym chce wykonać jego utwory. Koncert ten odbył się we Wrocławiu 9 maja 1859 roku. Leopold Damrosch wykonał z orkiestrą utwory Liszta: *An die Künstler* oraz *Tasso. Lamento e trionfo*. Był on wielkim propagatorem twórczości Liszta, najpierw we Wrocławiu, a potem w Stanach Zjednoczonych. Przyjaźń z Lisztem trwała od czasów weimarskich, kiedy Damrosch był koncertmistrzem orkiestry dworskiej. Znalazła ona także swój wyraz w dedykacjach kilku utworów symfonicznych Liszta właśnie jemu. Leopold Damrosch w 1858 roku osiedlił się we Wrocławiu i stał się jednym z założycieli najpierw Wrocławskiego Towarzystwa Filharmonicznego, a potem Wrocławskiego Stowarzyszenia Orkiestrowego. Rozpoczął on we Wrocławiu regularne koncerty symfoniczne.

Potwierdzenie trzeciego pobytu Liszta w Lwówku Śląskim i Skale znajdujemy również w jego korespondencji. W liście z Weimaru, datowanym w dniu 17 sierpnia 1862, pisany do skrzypka wirtuoza Eduarda Singera, Liszt informował, że za kilka godzin wyjeżdża do Lwówka, gdzie zamierza spokojnie pracować nad swoimi utworami. Natomiast w liście pisany z Lwówka w dniu 16 września 1861 roku poinformował, że przebywa u księcia od trzech tygodni i że na prośbę

córki pojutrze wyjedzie do Berlina. Dzięki mecenasom, przyjaciołom i wielbicielom talentu Liszta, coraz większa liczba wydawców zabiegała o jego utwory. Te same utwory ukazywały się w wielu krajach w różnych wersjach wykonawczych i opracowaniach. Również znany wrocławski wydawca Julius Hainauer oferował w swych katalogach dzieła kompozytora na fortepian solo, na 4 ręce i na dwa fortepiany. W programach koncertowych coraz częściej gościły utwory solowe, kameralne, chóralne i orkiestrowe wielkiego twórcy węgierskiego o międzynarodowym znaczeniu, uważanego za geniusza muzycznego, który niezależnie od panujących warunków musiał być wierny swemu powołaniu. Liszt napisał w jednym z listów do wydawcy Heinricha Schlesingera, że: *„nawet w czasie wojny nie przestają kwitnąć róże i nie przestają śpiewać ptaki”*.

Przypisy

1 Por. „Allgemeine musikalische Zeitung“ Nr. 52, Leipzig 27.12.1843, szp. 955-956. W wywiadzie tym Liszt wspomniał, m.in. o swoich rodzicach, ojcu Adamie (1776–1827), wiolonczeliście i pianiście, pod którego kierunkiem rozpoczynał naukę gry na fortepianie i który aż do śmierci kierował jego karierą, oraz o matce dwojga imion Marii Annie (1788–1866), z domu Lager, z pochodzenia Austriaczki. Interesującym szczegółem autobiograficznych wspomnień była informacja, że skomponował w Paryżu w latach 1824/25 operę *Don Sanche, ou Le Château d'Amour* (w artykule: *Don Sancho oder der Schloss der Liebe*), wystawianej wielokrotnie z powodzeniem w Teatrze Akademii Królewskiej.

2 Por. Aniela Kolbuszewska, *Liszt we Wrocławiu*, [w:] *Encyklopedia Wrocławia*, Wrocław 2000, s. 458. A. Kolbuszewska jest również autorką artykułu: *Koncerty Liszta na Śląsku w 1843 roku*, opublikowanego w 1989 r. w „Zeszytach Lisztowskich” Towarzystwa im. Ferencza Liszta we Wrocławiu, s. 19-24.

3 Por. Michael Saffle, *Liszt in Germany 1840–1845: A study in sources, documents and the history of reception*, [w:] *Franz Liszt Studies No. 2.*, New York 1994, s. 151. W rzeczywistości, licząc także występy na prywatnych spotkaniach, było ich więcej. Według autora pracy liczba publicznych koncertów we Wrocławiu była o jeden koncert większa od liczby koncertów danych przez F. Liszta w Berlinie w 1842 r. Na jednym z wrocławskich koncertów Liszt grał na fortepianie zbudowanym we Wrocławiu przez Schnabel's Pianoforte-Fabrik, założoną w 1814 r. przez znanego muzyka Michaela Schnabla, brata wrocławskiego kapelmistrza i kompozytora Josepha Ignaza, z którego orkiestrą występował Fryderyk Chopin. Po śmierci Michaela Schnabla (1775–1842) firmą zarządzali jego synowie: Carl, pianista wirtuoz, kompozytor oraz Julius, muzyk i pedagog. Por. Kosmaly und Carlo, *Schnabel's Pianoforte-Fabrik und Leihinstitut in Breslau; Schnabel Michael; Schnabel Julius* [w:] *Schlesisches Tonkünstler-Lexikon, Drittes Heft, Viertes Heft*, Breslau 1846-1847, s. 246-247, 309-310.

4 Por. „Allgemeine musikalische Zeitung“ Nr. 7., Leipzig 15. 02. 1843, szp. 136-139 oraz Nr 13., Leipzig 29. 03. 1843, szp. 247-249.

5 Por. „Allgemeine musikalische Zeitung” Nr. 5, Leipzig 1. 02. 1843, szp. 90. Po jednym z koncertów złośliwy korespondent z Frankfurtu n/O zarzucił Lisztowi „lekceważący” stosunek do publiczności ponieważ wystąpił wprawdzie z Giovannim Battistą Rubinim, znanym śpiewakiem włoskim, solistą Królewskiego Teatru w Berlinie, ale tenże śpiewał tylko „resztką swego głosu”.

Warto zauważyć, że obaj wykonawcy otrzymali od krytyka berlińskiego znakomitą recenzję za występ w Królewskim Teatrze w Berlinie zaledwie niewiele dni wcześniej w dniu 11.01.1843. Por. „Allgemeine musikalische Zeitung“ Nr. 9, Leipzig 1.03.1843, szp. 178-180. Recenzent miejscowej frankfurckiej gazety „Patriotisches Wochenblatt” nazwał go natomiast „wybitnym wirtuozem“ a z jego produkcji w Teatrze Miejskim wyróżnił wykonanie transkrypcji utworu orkiestrowego C. M. von Webera *Zaproszenie do tańca*. Jednocześnie cały występ określił jako „triumf Liszta”.

6 Hotel ten uległ zniszczeniu w czasie działań wojennych w 1945 roku. Znajdował się on przy obecnej ulicy Ofiar Oświęcimskich 27–29. W hotelu tym wcześniej mieszkał Fryderyk Chopin z Tytusem Wojciechowskim. Por. „Breslauer Zeitung“ Nr. 262, Breslau (Wrocław) 1830.

7 Por. „Allgemeine musikalische Zeitung“ Nr. 8, Leipzig 22.02.1843, szp. 151-152.

8 Ludwig Sittenfeld, *Geschichte des Breslauer Theaters von 1841 bis 1900*, Breslau 1909, s. 9.

9 Por. „Allgemeine musikalische Zeitung“ Nr. 10, Leipzig 8.03.1843, szp. 196. Autor innej anonimowej notatki prasowej wspominał z zazdrością, że „*Liszt za jedną godzinę grania otrzymał aż 1000 talarów*”.

10 Por. Leszek Polony i Andrzej Kosowski (wykaz kompozycji), *Liszt Franz, Ferenc*, [w:] *Encyklopedia Muzyczna PWM. Część Biograficzna kłł*, red. E. Dziębowska, Kraków 1997, s. 371-396.

11 Słowiańska nazwa miejscowości utrzymała się do 1874 roku, kiedy władze pruskie przetłumaczyły ją na niemiecką jako Kreuzenort. Pierwotna nazwa została przywrócona dopiero po 1945 roku.

12 Por. List F. Liszta do H. Schlesingera w języku francuskim napisany w Krzyżanowicach 18 marca 1843 r. [w:] Franz Liszt. Michael Short, *Liszt Letters in Library of Congress*, [w:] *Franz Liszt Studies No. 10*, New York 2003, s. 22. W latach 1806 i 1811, na zaproszenie księcia Lichnowskiego, w obu miejscowościach gościł Ludwig van Beethoven, a w 1828 roku Nicolo Paganini.

13 Książę Felix Maria Vincenz Andreas von Lichnowsky (1814–1848) był bliskim przyjacielem Liszta i prowadził z nim korespondencję. Zginął zamordowany przez tłum w 1848 roku we Frankfurcie nad Menem jako poseł do parlamentu z powiatu raciborskiego.

14 Podobne ceny biletów obowiązywały na wszystkie omawiane koncerty poza koncertami danymi na cele charytatywne, kiedy liczono na zwiększoną hojność słuchaczy.

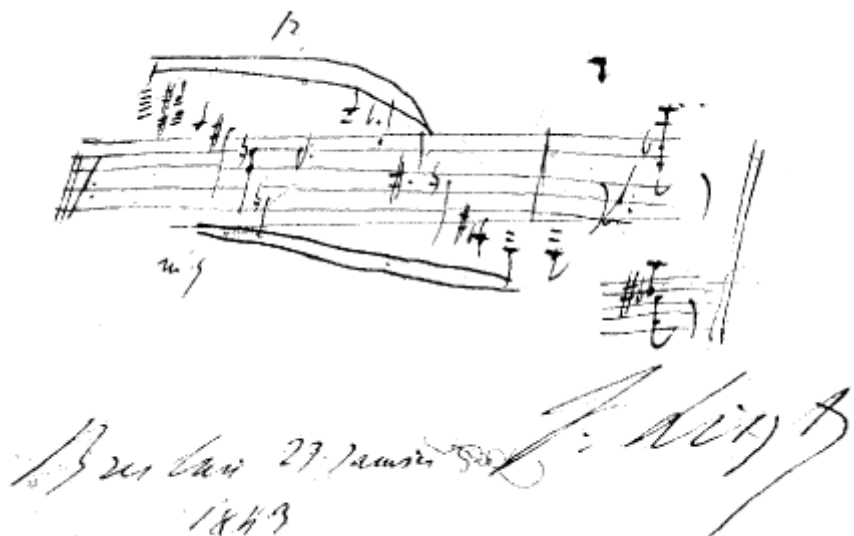
- 15** Por. „Blätter für Musik und Literatur” Nr. 4, Berlin 1843, s. 24.
- 16** Herman Biow (1803–1850), fotografik, ur. we Wrocławiu, zm. w Dreźnie, był synem wrocławskiego artysty malarza Raphaela Biowa (1771–1836).
- 17** F. J. A. Schreiber, *Andenken. Dr. Franz Liszt und dessen Anwesenheit in Breslau*, Breslau (Wrocław) 1843.
- 18** Por. „Allgemeine musikalische Zeitung“ Nr. 9, Leipzig, 1. 03. 1843, szp. 178-180.
- 19** Por. F. G., [Recenzja] *Z Petersburga* [w:] „Allgemeine musikalische Zeitung“ Nr. 26, Leipzig 28. 06. 1843, szp. 477-480.
- 20** F. J. A. Schreiber, *Andenken. Dr. Franz Liszt und dessen Anwesenheit in Breslau*, Breslau 1843, s. 12-13.
- 21** Por. „Vossische Zeitung“ Nr. 37, Berlin 13.02.1843.
- 22** Heinrich Friedrich Ludwig Rellstab (1799–1860), poeta, librecista, prozaik i krytyk muzyczny w „Allgemeine Musikalische Zeitung“, „Vossische Zeitung“, „Berliner Musikalische Zeitung“, „Neue Berliner Musikzeitung“, „Cäcilia”. Założyciel i redaktor czasopism „Iris im Gebiete des Tonkunst”, współzałożyciel „Revue et Gazette musicale de Paris“ i redaktor „Berlin und Athen”. Autor książki *Franz Liszt*, wydanej w 1842 roku w Berlinie. Por. *Rellstab*, [w:] *Riemann Musik Lexikon. Personenteil L–Z*, hrsg. Wilibald Gurlitt, Mainz 1961, s. 488-489. Zob. też: Elżbieta Szczepańska-Lange, *Rellstab*, [w:] *Encyklopedia Muzyczna PWM. Część Biograficzna pe-r*, red. E. Dziębowska, Kraków 2004, s. 363.
- 23** Por. Michael Saffle, *Liszt in Germany 1840–1845: A study in sources, documents and the history of reception*, [w:] *Franz Liszt Studies No. 2.*, New York 1994, s. 151.
- 24** F. J. A. Schreiber, *Andenken. Dr. Franz Liszt und dessen Anwesenheit in Breslau*, Breslau 1843, s. 1-17.
- 25** Ibidem, s. 12.
- 26** Utwór ten został skomponowany w 1838 roku i dedykowany hr. Rudolfowi Apponyi. W tym samym roku Grosser wydał go drukiem we Wrocławiu pod tytułem *Grand galop chromatique*. Por. Leszek Polony i Andrzej Kosowski (wykaz kompozycji), *Liszt Franz, Ferenz*, [w:] *Encyklopedia Muzyczna PWM. Część Biograficzna kl*, red. E. Dziębowska, Kraków 1997, s. 380.
- 27** Por. „Breslauer Zeitung” Nr. 23, Breslau (Wrocław), 27.01.1843, s. 162.
- 28** Por. „Allgemeine musikalische Zeitung” Nr. 16, Leipzig, April 1843, szp. 299,
- 29** *Gaudeamus igitur. Konzertparaphrase* F. Liszta ukazała się w 1843 r. we wrocławskim wydawnictwie Schuhmanna i kosztowała 1 talara. Por. „Allgemeine musikalische Zeitung” Nr. 45., Leipzig, 8.11.1843, szp. 823.

- 30** Zachował się jeden z listów Liszta pisany we Wrocławiu 6 lutego 1843 roku, skierowany do wydawcy berlińskiego Heinricha Schlesingera w sprawie korekt przygotowywanej do wydania nowej wersji tego utworu na 4 głosy męskie, chór i orkiestrę. Por. Franz Liszt. Michael Short, *Liszt Letters in the Library of Congress*, [w:] *Franz Liszt Studies No. 10*, s. 29. Wersja utworu na kwartet głosów męskich ukazała się drukiem w 1843 r. w zbiorze 4 pieśni Liszta. Ukazanie się jej w wydawnictwie H. Schlesingera reklamowano wśród „Nowości”. Por. „Allgemeine musikalische Zeitung” Nr. 38., Leipzig, 20.09.1843, szp. 687.
- 31** Była to *Sonata cis–moll „quasi una fantasia”* op. 27 nr 2 L. van Beethovena. „Księżycową” nazwał ją krytyk muzyczny L. Rellstab.
- 32** Por. „Liegnitzer Stadtblatt“ Nr. 5, Liegnitz (Legnica), 31.01.1843, s. 37 i Nr. 6., Liegnitz, 7.02.1843, s. 44.
- 33** F.J.A. Schreiber, *Andenken. Dr. Franz Liszt und dessen Anwesenheit in Breslau*. Breslau 1843.
- 34** Ludwig Sittenfeld, *Geschichte Breslauer Theaters von 1841 bis 1900*, Breslau 1909, s. 9.
- 35** Por. „Liegnitzer Stadtblatt” Nr. 10., Liegnitz (Legnica), 7.03.1843, s. 77.
- 36** Por. „Breslauer Zeitung” Nr. 55, Breslau (Wrocław), 6.03.1843, s. 406.
- 37** Por. „Allgemeine musikalische Zeitung” Nr. 38., Leipzig, 20.09.1843, szp. 687.
- 38** Por. „Breslauer Zeitung” Nr. 61, Breslau (Wrocław), 13.03.1843, s. 455.
- 39** Podaję za: Roman A. Haczkiwicz, *Spacerem po Żaganiu*, Żagań 1997; *Kościół Mariacki w Żaganiu*, Żagań 2003.
- 40** Walter Scholz, *Löwenberg als Musikstadt* [w:] *Löwenberg*, Friedeberg am Queis (Mirsk) 1926, s. 283-289.

Liszt podczas koncertu w Teatrze Miejskim we Wrocławiu w 1843 r.

Liszt at the concert in the Municipal Theatre in Wrocław in 1843.

Wpis F. Liszta z dnia 23 stycznia 1843 roku
do sztabucha Schnablów,
znanej wrocławskiej rodziny muzycznej.

Franz Liszt's entry as of 23rd January 1843
to the book of the Schnabels, a Wroclaw famous music family.

Franz Liszt, dagerotyp Hermana Biow`a z 1843 roku.
Franz Liszt, daguerreotype portrait by Herman Biow, 1843.

Theater in Brieg.

Mittwoch den 8. Februar 1843.

Conzert des Hofkapell- meister, Ritter K.

Herrn Dr. Fr. Liszt.

Programm:

1. Reminiscenzen aus den Hugenotten (Fantasie), vorgetragen von Herrn Dr. Fr. Liszt.
2. Aufforderung zum Tanz, von Weber, vorgetragen von demselben.
3. Ave Maria, } Lieder von Schubert, vorgetragen von demselben.
4. Erbkönig, }
5. Mazurkas, von Chopin, vorgetragen von demselben.
6. Chromatischer Galop, vorgetragen von demselben.

Preise der Plätze:

Ein Stuhl auf der Bühne	=	=	=	=	2 Rthlr.
Ein Stehplatz auf der Bühne	=	=	=	=	1 Rthlr.
Ein Sitz in einer numerirten Loge ersten Ranges	=	=	=	=	1 Rthlr. 10 Sgr.
Ein Sitz in einer numerirten Parterre-Loge	=	=	=	=	1 Rthlr.
Ein numerirter Sitz im Parterre	=	=	=	=	1 Rthlr.
Ein Stehplatz im Parterre	=	=	=	=	— 20 Sgr.
Ein Sitzplatz zur Mitte der Galerie	=	=	=	=	— 20 Sgr.
Ein Platz zur Seite der Galerie	=	=	=	=	— 15 Sgr.

Einlaß zur Galerie und zu den numerirten Plätzen im Parterre
5½ Uhr. Zu den übrigen Plätzen um 6 Uhr. Anfang 7 Uhr.

Billets sind täglich in meiner Wohnung zu haben.

E. Nachtigal, Schauspiels-Director.

Sonnabend den 11. Februar im hiesigen Theater masfirter und unmasfirter Ball.
Eintrittskarten à 10 Sgr., Maskenanzüge aller Art Domino's in Seide und Atlas, so wie Florbrillen sind
täglich in meiner Wohnung einzuführen. Billets zu haben. E. Nachtigal.

Afisz koncertu F. Liszta w Teatrze Miejskim w Brzegu
w dniu 8 lutego 1843 roku.

Poster of Franz Liszt's concert
in the Municipal Theatre in Brzeg [Brieg] on 8th February 1843.

Franz Liszt in Silesia

Franz [Ferenc] Liszt (1811–1886) as no other composer in the era of romanticism already during his life became a legendary virtuoso pianist. Each of his arrival aroused a great sensation. His unusual type of being – full of pathos and theatrical poses – was so attractive to the 19th century audience that immediately after his performance appeared numerous anecdotes, reminiscences, letters, and even poems. People recalled his great playing and his every arrival was treated as an important social event. It must be admitted that Liszt behaved somewhat eccentric, marked his presence in various ways and by all means deserved the widespread interest. At the hotel he hosted many acquaintances, friends and admirers of his craftsmanship. He would welcome them cordially, bestow little gifts or his concert tickets on them. It happened that on such occasion he performed one or more pieces from his extremely rich repertoire. Liszt was often invited to participate in charity concerts, private ones and in occasional receptions held in his honour. Fees from many concerts in Silesia were devoted by Liszt at that time to build the monument of Ludwig van Beethoven in Bonn. In an interview for a Leipzig weekly music magazine, Liszt recalled meeting Beethoven as a 10-year-old boy while visiting him with Schindler.¹ Liszt's Silesian concerts were reported not only in press announcements but also in numerous reviews, which rarely listed full program of pieces performed at particular concerts. Some of his concert posters preserved to this day. Sometimes, the program printed on the posters did not coincide with the one actually performed on a given recital. It is evidenced by the preserved manuscript programs arranged by Liszt. In addition to public concerts Liszt took part in many concerts of a private nature, closed to a wider audience. These included concerts in the palaces and salons of the many patrons of the arts of music, concerts in the Masonic lodges, and sometimes in hotel concert halls. Unknown remain the titles of most pieces played spontaneously on the organ in the churches visited in the company of friends and admirers of his craftsmanship. In many cases,

undoubtedly they were improvisations. Press releases often described the atmosphere and excitement that accompanied his concerts. Slightly less attention was devoted to performing of individual pieces. Mentioned most often only a few works, selected from among the many performed during the concert.

Liszt's stay in Silesia, and especially in Wrocław [Breslau]* was very successful. Just in Wrocław during his two stays in 1843 he performed as a soloist, chamber musician and conductor 11 times by one source,² and by others 12 times,³ taking into account all, but only documented, public appearances.³ Probably there were even more, because not all private performances of Liszt were recorded. Concerts in Silesia were preceded by performances in Berlin (on 5th, 8th, 11th, 12th, 15th, 18th January 1843)⁴ and in Frankfurt an der Oder (19th January 1843).⁵ After the concert in Frankfurt Liszt immediately went on the road to Wrocław, where he arrived the next day and stopped in one of the most elegant hotels bearing the name "Gasthof Zur Goldenen Gans" ("The Golden Goose" Hotel) at Junkerstrasse 14/15 (now the street Ofiar Oświęcimskich).⁶ A correspondent of the Leipzig weekly music magazine *Allgemeine musikalische Zeitung* reported on the tense anticipation of the audience for Liszt's arrival in Wrocław. The magazine was issued by the renowned publisher Breitkopf & Haertel, printing reports of correspondents from all over the Europe. A Wrocław correspondent argued that "the tense anticipation" for Liszt's arrival negatively affected the attendance at other concerts prior to his performances.⁷ However, not all the concerts before the arrival of Liszt had poor turnout, because the recital of 13-year-old Anton Rubinstein aroused admiration in Wrocław audience gathered in large numbers at the concert at the Municipal Theatre on 19th January 1843.⁸ It is worth noting that at that time the 13-year-old pianist had in his repertoire also works of Liszt, as *Allgemeine musikalische Zeitung* reported after the concerts in Berlin in 1842. At his concert Rubinstein performed, among other pieces, the most popular paraphrases of F. Schubert's and G. Donizetti's works, and Liszt's virtuoso piece *Grand galop chromatique*.

From the first series of the triumphant concerts given in Wrocław (from 21st January to 9th February 1843), it was possible to establish the

* Names of towns and cities are given according to their original spelling in Polish, German or Czech.

dates of eleven concerts: four in the halls of the University of Wrocław, five in the Municipal Theatre, one for the youth of the Catholic Seminary and one in the "König von Ungarn" Hotel (until 1840 - Hôtel de Pologne). So far, the dates of two concerts in the Wrocław "The Golden Goose" Hotel and one spontaneous performance on the organ of St. Bernard's church in Wrocław have not been established.

Upon arrival in Legnica [Liegnitz], Liszt first gave an unscheduled concert on the organ in St. Peter and Paul Church, yet before the announced concert in the Municipal Theatre in Legnica (6th February 1843). It is worth noting that many admirers of Liszt's art accompanied him on concert trips to Legnica and Brzeg [Brieg], where he appeared in the Municipal Theatre two days later (8th February 1843), and the day after the performance in Wrocław Municipal Theatre (7th February 1843). The preserved poster of the concert in Brzeg listed, besides the titles used by Liszt: Hofkapellmeister, title of nobility (Ritter) and doctoral (Dr.), also the titles of performed pieces, ticket prices, time of the concert (7 pm) and time of arrival to take the seats (starting as early as 5:30 pm). **See: Fig. 3.** Poster of Franz Liszt's concert in the Municipal Theatre in Brzeg [Brieg] on 8th February 1843 (p. 33).

The last concert of the first series of Liszt's performances in Silesia took place at the Municipal Theatre in Wrocław on 9th February 1843. Then he went for a concert in Berlin (12th February 1843), after which he came to Legnica [Liegnitz] on his second appearance in the Municipal Theatre (14th February 1843). After that performance he returned immediately to Berlin for next concerts. First he appeared on a private concert at the Casino in Potsdam and then performed a recital in Fürstenwalde, from which he allocated the income to the poor. On the way back to Wrocław Liszt appeared on four triumphantly received concerts in Poznań [Posen]. It was reported by a Posen correspondent of the Leipzig weekly magazine. He wrote that "*the concerts were held in halls filled to capacity, as Polish nobility came from the entire Province to hear 'the modern Orpheus'.*"⁹ Another reviewer reported that in honour of Liszt the audience "*cheered and sang and then placed a laurel wreath on his brow.*" Subsequent three concerts in Głogów [Glogau] were only generally mentioned in the Leipzig weekly. However, Michael Saffle in his work "Liszt in Germany" (p. 95) lists the dates of

all 3 concerts of Liszt in Głogów. First of them was on 1st March and the other two on 3rd March 1843. The first one was mentioned by Julius Blaschke in the “*History of Głogów and its Vicinity*” (*Geschichte der Stadt Glogau und des Glogauer Landes*, Glogau 1913, p. 489), based on existing then materials. He reported that at the concert in the “Andreas Gryphius” Municipal Theatre on 1st March 1843 Liszt played on a double-piano (Doppel-Klavier; Doppelflügel) constructed by the local constructor Pfeiffer. The instrument had a double keyboard and a double soundboard. The concert was of festive nature, as it took place of the occasion of reopening the theatre after overall reconstruction in 1839–1843. The day before the concert there was a technical test, which was in an anecdote facetiously referred to as “seating test” (Sitzprobe) and a real inauguration, of which the Master was informed. This anecdote was published in 1910 in the program of the concert commemorating Franz Liszt on the centenary of his birth. Then performed his oratorio: *The Legend of St. Elisabeth* (*Die Legende von der heiligen Elisabeth*), composed by Liszt in 1857–1862. The good performance of this work by local performers under the baton of Dr. Carl Mennicke was pointed out by a reviewer of the Silesian culture magazine (“*Schlesische Heimat Blätter*,” *Heft 8. 2. Januar 1911*, [in:] *Heimatschau*, p. 223). Unfortunately, the review of Liszt's concerts in Głogów have not prevailed. A lot of other concerts given by Liszt in 1843 in Silesia were not reviewed. This had some impact on later publications describing performances of Liszt in 1843. A prime example is a no mention of the names of the cities of Liszt's concert tour in Silesia in contemporary *Music Encyclopedia PWM* (Polish Music Publishers).¹⁰

During his third stay in Silesia Liszt first gave three public concerts in Głogów [Glogau]. In Legnica [Liegnitz] he performed for the third time on 4th March 1843, not counting the organ concert, only at a private concert at a hotel. Liszt's last public concert in Wroclaw in 1843 had a special solemn character. It was held in the Aula Leopoldina on 7th March with the participation of singers: soloists, choir and orchestra of the Municipal Theatre. Liszt performed at that concert as a pianist, conductor and composer of vocal pieces for the quartet of male voices, choir and orchestra. However, the last public concert of Liszt in Silesia in 1843 was a morning recital at Resursa (Resourcen - Saale Matinée) in

Nysa [Neisse] on 9th March. The performances that followed after leaving Nysa had private nature. They took place in the property of the Lichnowsky Princes: at the castle Grodziec (Grätz / Hradec nad Moravicí), near Opava and in the Palace in Krzyżanowice (Křižanovice)¹¹ near Racibórz [Ratibor]. He stayed there until 19th March. It is evidenced by a letter dated 18th March addressed to Heinrich Schlesinger, a Berlin publisher. He wrote in it that the next day he was going from Krzyżanowice to Kraków and by the end of March he would already be in Warszawa.¹² Prince Felix Maria Vincenz Andreas von Lichnowsky,¹³ fascinated by Liszt's playing, invited him also in the following years until his tragic death in 1848. As documented are concerned Liszt's stays in Krzyżanowice in 1846 and 1848.

Liszt's concerts in the cities of Silesia were considered by an anonymous reviewer of *Allgemeine musikalische Zeitung* particularly successful in every respect and, as he wrote: “if Liszt slightly reduced ticket prices, he could enjoy full audience in Wroclaw for a long time”. Similarly to Berlin, a ticket for Liszt's concert at that time cost two thalers for a seat and one thaler for a standing place.¹⁴ However, no money was spared to listen to Liszt, who, as stated a reviewer of the Berlin magazine *Blätter für Musik und Literatur* “stood at such a high level of performance that you cannot imagine even higher”.¹⁵

Silhouette of a master and unusual personality of an artist remained in memories of the listeners. To this day preserved original memoirs from the composer's stay in the cities of Silesia, drawings, a listing in album, announcements, press reviews, a poem, and the oldest daguerreotype portrait made in 1843 by Herman Biow, a Wroclaw born photographer.¹⁶ **See: Fig. 3.** Franz Liszt, daguerreotype portrait by H. Biow, 1843 (p. 32)

Liszt's figure emerges from multiple sources very clearly and interestingly. His way of being along with presented repertoire and preserved works creates a homogenous, typical for this era, image of virtuoso artist, sometimes referred to as “transcendental”. During his first stay in Silesia in 1843 Liszt was 32 years old and already enjoyed well-deserved reputation in whole Europe. His playing combined with great improvisational talent aroused great admiration. General fascination resulted not only from the unusual manner and erudition, but also from

the exceptional kindness and willingness to help those counting on his generosity. A testimony to the popularity of the Great Master in Silesia are mainly memoirs of F. J. A. Schreiber issued in 1843 in Wroclaw, published by C. F. A. Günther.¹⁷ Schreiber's impressions and observations recorded on the spot have documentary value. They helped to determine the number of concerts given by Liszt in Wroclaw and other cities of Silesia. And they also faithfully reflect the atmosphere of deification that surrounded the pianist, comparable only with the euphoria accompanying one of Liszt's concerts in Berlin in 1842, owed, as a critic of the *Allgemeine musikalische Zeitung* wrote, to the fascinated and “hysterical” women.¹⁸ Almost anecdotal descriptions of events given by Schreiber emphasize uniqueness of the situations surrounding Liszt's stays in Silesia. The print attached by Schreiber presenting the Master playing the piano embellished and brought closer his figure to the readers. **See: Fig. 1.** Liszt at the concert in the Municipal Theatre in Wroclaw in 1843 (p. 30). Schreiber's pamphlet also promoted the pianist as a great artist and a wonderful man sensitive to human problems.

Liszt's concerts in Silesia were part of great concert tours that took place in the period of 1838–1848, called “Lisztomania” (Lisztomanie). Despite triumphant successes there were also bitter press reviews. However, the modern and inventive style of playing, and the new sound form of presented pieces jarred on the ears of a relatively small percentage of listeners and critics evaluating his performances. He was criticized, though, that in his concert programs rather than presenting primarily his own works he performed mainly paraphrases and fantasies based on the works of well-known artists or their transcriptions, while his original works he performed almost on the margin. Today it seems that Liszt through his masterful transcriptions of many other works gave them new life, ennobled them, by marking them with a stigma of original, modern, colour transformations and presenting them in an extremely attractive form.

The run of European fame increasing from concert to concert started with first concerts of Liszt in Austria and Italy in 1838. The following year he toured again in Austria and then in Hungary, where, in recognition of his achievements, he was awarded honorary citizenship of Pest and endowed with a sword of honour. In the year 1840 he performed

again in Austria, next in Czech Kingdom, German cities and in France. At the turn of 1840 and 1841 he was on the concert tour in England and one year later he was again in Germany. On 18 September 1841 he was accepted into the Masonic lodge "Zur Einigkeit" in Frankfurt and after moving to Berlin's lodge "Zur Eintracht" he received two consecutive stages of initiation. In April 1842 he won Petersburg with his art. In recognition of his merits in 1842 Liszt received the appointment as a member of the Royal Prussian Academy of Arts in Berlin (Königliche Preussische Akademie der Künste), and an honorary doctorate of musical arts at the University of Königsberg. Since then the title appeared on the posters. A reporter of the Leipzig music magazine informed in the 14th issue of the *Allgemeine musikalische Zeitung* dated 5th April 1843 that the Prussian King awarded Liszt with a gold medal for his contribution to the arts and sciences, and his Hungarian *Sturmmarsch* was at the King's command included to the repertoire of the Prussian army. It is worth noting that during Liszt's concert grand tour in Europe he not only led concert and social activities. He was also busy corresponding extensively with friends and family; he composed and corrected received scores, and sent them back to publishers. In addition, he arranged programs of future concerts, where he included more newer works. Especially a lot of information about his newly released pieces and their new versions appeared in the Leipzig weekly *Allgemeine musikalische Zeitung*.

Liszt's concerts became legendary. Characteristic gestures of his body, fine features and beautiful long lush hair, along with his wonderful skills, aroused in women absolute admiration. Some of them even left their husbands and got involved with the master by informal bonds of love.

The first arrival in Wrocław was preceded, as we mentioned, by six concerts in Berlin and Frankfurt an der Oder. Most pieces presented at these concerts were performed later in Silesia. Some of them were fixed points of his concerts as they enjoyed greatest popularity with the audience. Two days after the concert in Frankfurt, on 21st January 1843 Liszt had his first concert in the Music Hall of the Wrocław University. The poster preserved till today provides only basic overall information about the program of the recital.

F. J. A. Schreiber's "*Reminiscences...*" - issued in 1843 - bring us the atmosphere accompanying Liszt's concerts in Silesia, starting with the first

two performances at the Music Hall of the University of Wrocław, on 21st and 24th January 1843. Apart from these memoirs, the press reviews published, among others, in Wrocław, Berlin and Leipzig are also valuable sources.

In the Aula Leopoldina of Wrocław University Liszt performed three times on 26th and 29th January and on 7th March 1843. A public concert of a private nature was held on 27 January at the hotel "König von Ungarn" ("King of Hungary"), located at Bischofsstrasse 13 (now Biskupia Street). This hotel, still existing until 1945, had one of the best in Wrocław concert halls and ballrooms at the same time (Redoubt Great Hall). Founded in the first half of the eighteenth century by an Italian woman named Locatelli until 1840 was called "the Polish Hotel" ("Hôtel de Pologne"). According to Schreiber, Liszt performed twice at the Hotel "The Golden Goose".²⁰ Apart from Schreiber also the *Berlin Vossische Zeitung*²¹ mentioned these performances; the newspaper published reviews of Ludwig Rellstab²², to whose lyrics Liszt composed a few songs in later years. As the American musicologist M. Saffle assumes, both concerts were held in the Hotel "The Golden Goose" before 6th February 1843.²³

In the Municipal Theatre of Wrocław Liszt performed in a threefold nature: as a virtuoso pianist, chamber musician and conductor debuting in conducting the whole opera spectacle (*The Magic Flute* by W. A. Mozart).

In the pamphlet on Liszt's stay in Wrocław, F. J. A. Schreiber describes the atmosphere that accompanied Liszt's concerts in Wrocław: "...*The night was coming. Crowds of Wrocław dwellers still poured in and filled the Music Hall at the University. Finally the hero of the day appeared in the carriage with two white horses. Like an ancient victor he approached the university portal. Everybody greeted him with thunderous applause...*"²⁴ The Music Hall, as usually during important concerts, was full. All of the then cultural and artistic elite of the city gathered here. The legend surrounding the composer was so spectacular that his every performance was anxiously waited for. Substantial for the legend that surrounded Liszt was also an account of the atmosphere in the music hall just before his entrance: „... *In the hall the tension reached its zenith. The faces revealed impatient anxiety, similar to the state before*

the storm, when after distant thunders appears lighting. The tension turned into the state of joy when they saw the Master, as if he was a rare meteorite. The deepest silence suddenly prevailed, and everything was instantly concluded in the keys. Magical soul-entrancing chord penetrated the hall, like the power of lightning penetrating the veil of darkness...” 25

Both recitals in the Music Hall of the University²⁶ started at 6 pm sharp (on 21st and 24th January 1843). The core of the program were Liszt's works based on themes mainly from well-known operas. Over 20 sets of Liszt's concert programs, apart from transcriptions (orchestral pieces, organ ones and songs), numerous paraphrases, fantasies, reminiscences, variations based on other artists' themes, included also original works of Liszt and of other composers, e.g. works by L. van Beethoven, F. Chopin, C. M. von Weber and J. N. Hummel, which Liszt performed also during his stay in Silesia. The programs of both first recitals (21st and 24th January) were designed to receive audience acclaim. They featured the pieces most frequently performed at that time. Out of his own, entirely original works, Liszt presented at the end of the first recital only *Grand galop chromatique*, which he also played in many other recitals at the end of performances. This piece aroused particular interest.

The program of the first two recitals included very impressive pieces, performed successfully in many European cities. They were transcriptions of popular opera works: *Ouverture de l'opera Guillaume Tell* (*Overture to the opera "William Tell"*) by G. Rossini, *Reminiscences de "Lucia de Lammermoore"* by G. Donizetti, *Réminiscences de Don Juan* by W. A. Mozart and *La Serenata e l'Orgia Grande fantasia sur des motifs des Soirées musicales* by G. Rossini, and F. Liszt's *Grand galop chromatique*. After the concert tumultuous applause broke out and great enthusiasm prevailed, especially among the present students. Liszt was invited to the Royal Catholic Seminar, where the main topic of conversation became music.

Master's stay in the city and the wonderful recital aroused such a great interest that the people of Wroclaw began to visit him at the inn in huge numbers, presenting him different matters. As Schreiber described, the first one to turn to Liszt was a young pianist with his parents, who asked the Master for a few remarks on the young artist's playing. The

Master listened to him with great patience, devoted him a lot of time, gave him valuable comments, praised his talent and handed a ticket to his next concert. When on another occasion a young boy came to him asking for admittance to the concert, because he was too poor to afford the ticket, Liszt not only gave him a ticket but also offered him breakfast and gave a few small gifts. The most characteristic example of Liszt's hospitality was a visit of an elderly cantor coming from a small town of Silesia. When the man heard that a great pianist was to perform in Wroclaw, he set off to listen to the concert, but arrived too late to get the ticket. He told Liszt about it during their meeting. The Master offered him breakfast and played an improvised fantasy especially for him.

In the inn “The Golden Goose” were also held unannounced private concerts of Liszt for special guests. Unfortunately, their exact dates are unknown. It can only be assumed that they were held on the days between the scheduled and announced concerts. Probably one such concert took place on 23rd January, as on that day Liszt made an entry to the book of the Schnabel family.

Local newspapers published notices on next concerts and brief reports from them. After the second recital of Liszt in the Music Hall of the University (24th January 1843), the reviewer of *Breslauer Zeitung* focused on the fourth piece performed at the concert. He emphasized wonderful performance of *Andante con variazioni*, 1st movement of *Sonata in A flat major* Op. 26 by L. van Beethoven, dedicated to Prince C. von Lichnovsky in 1801. The Sonata was also one of Chopin's favourite pieces. In the short text the reviewer comprised the whole essence of Liszt interpretation “... *What poetry! What melodiousness! What a sensitivity and grace! Only Liszt could picture the whole beauty of the Great Master's piece so wonderfully*”.²⁷ The Leipzig weekly published a review which drew attention to Liszt's involvement in the affairs of the Academic Music Association (Musikverein) of which he became “Honorary Director”. At the same time it was stressed that the participation of the association orchestra in performing C. M. von Weber's piece (*Konzertstück F minor*, Op. 79 for piano and orchestra) revealed not very good condition of the orchestra. Liszt appeared in this performance as a pianist and conductor.²⁸ The program of this concerts, besides already mentioned, included two transformed pieces of Schubert:

Ständchen and *Erlkönig* (here entitled “*Le roi des Aulnes*”), a paraphrase on the theme from Meyerbeer's opera (*Réminiscences de “Robert le diable”*), one *Étude* (a study of one of the composers, whose studies Liszt had in his repertoire) and Chopin's piece – *Mazurka* (details remain unknown). Two days later (26th January 1843), Liszt took part in a concert of the Academic Music Association at the Wrocław University. All profits from the concert were devoted to further activities of the association. At first Liszt performed a paraphrase on the theme of *Gaudeamus igitur*,²⁹ played again *Réminiscences de “Robert le Diable”*, which was played on the previous concert, conducted his piece *Rheinweinielied*, a convivial song for male choir,³⁰ and at the end he performed on the piano his spectacular piece *Grand galop chromatique*.

During his stay in Wrocław, the Master received numerous letters. According to our knowledge the number often reached 20 letters a day. Apart from the correspondence from publishers, family and friends, all the other letters expressed all sorts of requests to the composer. One of the most spectacular gestures on the part of the composer was the help in buying a piano for a young pianist from Wrocław. She addressed the Master in secret from her parents. Liszt not only helped her buy the piano, but also appeased her parents. Among the requests there was a job application from one of the Wrocław dwellers wanting to work for Liszt as his valet. During a social meeting at the Hotel “Hungarian King” (former “Polish Hotel”) on 27th January 1843 Liszt performed solo three pieces, out of which only *Reminiscences on the opera Puritans* by V. Bellini (*Réminiscences des Puritains*) was played by him for the first time in Wrocław. He already played the other two works (*Erlkönig* and *Grand galop chromatique*) in previous concerts. In the remaining points of the program Liszt accompanied Pantaleoni, an Italian singer from the Royal Theatre in Berlin (Pantaleoni, Rubini's pupil, had performed earlier with Liszt in other cities). The concert program included arias by contemporary artists: G. Pacini, G. S. R. Mercadante and G. Meyerbeer. Perhaps as an encore they performed Pantaleoni's *Barcarole* by Liszt, which they had performed earlier in Berlin.

The next concert of the pianist was held again in the Aula Leopoldina on 29th January 1843. The program included also original works: L. van Beethoven's (*Sonata quasi una fantasia*),³¹ F. Chopin's (*Mazurka*) and

Liszt's (*Hungarian March*). The other points of program presented pieces of other composers transformed by Liszt (Bellini-Liszt – Fantasy on the theme from the opera “*La Sonnambula*” and *Polonaise* from the opera “*Puritans*” [*I Puritani*]; Donizetti-Liszt - *March and Cavatina* from the opera “*Lucia di Lammermoore*”; Rossini-Liszt – *Tarantella*) and a transcription of an old melody from the 16th century of an unknown author (*La Romanesca*). One critic accused Liszt of not introducing distinctive variation of the terms used for other composers' pieces, paraphrases, fantasies or just transcriptions.

Few days after the mentioned concerts, Liszt performed several times in the Wroclaw Municipal Theatre. First concert had a unique character, because during the performance on 31st January 1843 he played with the theatre orchestra an extremely then popular piece, namely Beethoven's *Piano Concerto No. 3 in C minor*, Op. 37. In the second part of the show he presented Paraphrase on *Ave Maria* by F. Schubert, *Great Fantasy and Reminiscences on the theme from the opera “Norma”* by V. Bellini, *Andante and Finale from the opera “Lucia di Lammermoore”* by G. Donizetti and Schubert's *Hungarian Melodies*. The next day Liszt appeared in the Municipal Theatre as a conductor of W.A. Mozart's opera *Magic Flute* [*Zauberflöte*]. It was, as is commonly believed, Liszt's conducting debut as a conductor leading full opera performance. It took place on 1st February 1843.

The next concert of Liszt as a pianist was in the Municipal Theatre on 2nd February. In the first part Liszt played with orchestra then popular *Konzertstück in F minor*, Op. 76 by C. M. von Weber, improvisation on the theme of Schubert's song (probably *Ständchen*) and G. Pacini's *Cavatina*, probably from the opera “*Niobe*”. Second time in Wroclaw, he performed a transcription of C. M. von Weber's *Invitation to the Dance* (*Auforderung zum Tanz*).

On 3rd February Liszt gave a special concert for the youth of the Catholic Seminar in Wroclaw. Unfortunately, the program of this concert is unknown. Most probably it took place in the morning. The next Liszt's concert had a completely different character.

On 4th February 1843 he appeared in the Municipal Theatre in dual role. As a pianist-chamber musician, along with Wroclaw musician he performed so called “Great” *Septet in D minor*, Op. 74 by J. N. Hummel,

first part of which was played at the beginning of the concert, and the rest in the second part. *The Septet*, composed for piano, flute, oboe, horn, viola, cello and double bass, includes effective piano cadence. As a soloist, Liszt presented *Reminiscences from "La Sonnambula"* (German: "*Nachtwandlerin*") Bellini-Liszt and spectacular paraphrases of *La Campanella* and *Viennese Carnival* by N. Paganini. The program finished with *Waltz* and *March* from the opera "*Robert the Devil*" by G. Meyerbeer.

After this concert Liszt went to Legnica [Liegnitz] for the concert in the Municipal Theatre. Upon arrival he visited local churches. He was so fascinated with the organ of the St. Peter and Paul Church that he played there for about an hour in the presence of a large audience.

Theatre Hall of the Municipal Theatre in Legnica was decorated in gold and brown, and corresponded with favourite colours of Liszt, who liked to appear in brown suits. The theatre itself made a good impression on Liszt. It was built to a design by Carl Ferdinand Langhans on the model of Florentine Palazzo Strozzi, and was opened at the end of 1842. The program of the evening concert on 6th February resembled the one from the first concert given in Wroclaw on 21st January 1843. Similarly to concert in Wroclaw, at first he played *Overture to the opera "William Tell"* by Rossini-Liszt, and at the end his own spectacular work *Grand galop chromatique*. Two central points of the program were also filled with music being to the most commonly performed by Liszt. They were *Réminiscences de Don Juan* by Mozart-Liszt and *Erlkönig* by Schubert-Liszt. The announcement of this concert appeared in the *Liegnitzer Stadtblatt* of 31st January and a report in the issue No. 6 on 7th February 1843.³² The huge success of this concert led to an invitation of Franz Liszt for the next concerts in Legnica, during which he could realize his new ideas related to improvisations, which he recalled later: "...*In addition to my regular favourite works, the stay in Wroclaw inspired me anew. New ideas arose aiming at new improvisations on familiar themes. I managed to accomplish this just in Legnica ...*" Most probably Liszt meant bravura *Variations on a Folk Song* performed on the subsequent concert in the Municipal Theatre on 14th February 1843.

Busy concert schedule forced Liszt to return quickly to Wroclaw for a concert at the Municipal Theatre on 7th February. It was a charity concert.

The income was intended to support finances of Wroclaw theatre "Thalia". The concert was held at the request of the director of the theatre, which had noted great losses. To the delight of the director, Liszt raised the concert fee from 300 to 900 thalers. The concert started with Ludwig van Beethoven's *Piano Concerto in C minor Op. 37* with the theatre orchestra. The remainder of the concert constituted only individual show of the Master. In this part he performed: F. Chopin's *Mazurkas*, his *Great Fantasy on the opera Fiancée* by D.F. Auber (*Grand fantaisie sur la tyrolienne de la Fiancée*) and *Reminiscences on the opera: "The Marriage of Figaro"* by W. A. Mozart.

Next concert of Liszt took place in the Municipal Theatre in Brzeg [Brieg], where the pianist went at the invitation of the director of the theatre. Schreiber in his "*Memoirs*" gave vivid accounts of the atmosphere associated with this event: "...It has been an extremely happy day for me. Following the recent concerts in Wroclaw, the famous name was on everyone's lips. Already at 1 pm everybody went to the station, where they gave the Master a warm and lavish reception. There were no vacancies in the hotels in Brzeg, and the two renown inns "The Cross" and "The Golden Ram" were full of visitors from Wroclaw, who had arrived before Liszt. Along with him came a group of about 100 students from Wroclaw. Also in the theatre hall Liszt was greeted with thunderous applause and after the concert there was a long ovation." The show started with the quite frequently performed piece, based on motifs from the opera *Huguenots*. It was *Grande fantaisie sur des themes de l'opera "Les Huguenots"* by G. Meyerbeer. After this piece, the Master played his transcription of *Invitation to the Dance (Auforderung zum Tanz)* by C.M. von Weber. Then followed two pieces also performed by him very often. They were the transcriptions: *Ave Maria* and *Erlkönig* by F. Schubert. While the last pieces at the concert were the original works of Chopin (*Mazurkas*) and Liszt (*Grande galop chromatique*).

It was almost a tradition to invite prominent artists to an official reception after the concert. And so it was the case after this concert. Over dinner started a discussion on the art of piano. Liszt's playing was reviewed as "pearly", and the style of interpretation was compared by older music-lovers to C.M. von Weber's playing they had heard years before. Among them was Prince Eugen von Wirtemberg, one of the patrons

of the concert in Brzeg [Brieg]. To cover the costs of the concert the Prince alone, an amateur composer and musician, allocated as much as 300 thalers.³³

After his return to Wrocław, Liszt performed the next day at another concert, the last in the first series of concerts played in Silesia from 21st January to 9th February 1843. During the concert at the Municipal Theatre on 9th February Liszt, as if to leave behind the best "last" impression, played pieces most often performed by him. The first (*Ouverture de Guillaume Tell* – G. Rossini) and the last (*Grand galop chromatique* – F. Liszt) were repeated once again. The second piece was also frequently performed *Erkönig*. The two pieces that followed were particularly loved by the audience: *Invitation to the Dance* (*Aufforderung zum Tanz* by C.M. von Weber) and *Reminiscences from the opera Don Juan* (*Réminiscences de Don Juan* by W. A. Mozart). The concerts given by Liszt at the Municipal Theatre delighted the audience, which filled the room to the last seat, because, as wrote L. Sittenfeld, "...he performed mainly *Fantasies from well known, popular operas*".³⁴ Extensive information and reviews of Wrocław concerts were published by a few Wrocław's newspapers, including *Breslauer Zeitung* in No. 33 to No. 36 in the period from 8th February to 11th February.

After leaving Wrocław, Liszt went to Berlin for a concert scheduled well in advance. Following this concert he returned for only one important concert in Silesia, to Legnica [Liegnitz]. The concert was held on 14th February at the Municipal Theatre and was probably one of the private shows, as only Schreiber mentioned its program. It featured the outstanding orchestra of Benjamin Bilse, acting at that time as the Municipal Orchestra. In the pit of the theatre there were 200 seats and the side mezzanines numbered 400 seats. Additionally, there were 130 lodges and 73 VIP seats. They played by candlelight, as electric light had not been installed here until 1881. The program included the played before in Wrocław *Piano Concerto No. 3 in C minor* Op. 37 for piano and orchestra by L. van Beethoven, dedicated to the Prussian Prince Ludwig Ferdinand. After performing the first part of Beethoven's *Concerto* Liszt played two pieces: F. Chopin's and his bravura *Variations on a Folk Song*, after which he appeared again with the orchestra for the second and third parts of the *Piano Concerto*. He closed the concert with quite

rarely presented *Reminiscences from the opera The Marriage of Figaro* by W.A. Mozart.

After his return to Berlin and participating in earlier scheduled concerts in Potsdam, Fürstenwalde and four other concerts in Poznań [Posen], he went back again to Silesia. Very little is known about the programs of the three concerts given by Liszt in Głogów [Glogau], from where he arrived in Legnica [Liegnitz] for his third concert in this town. It was held in a local hotel on 4th March 1843. It was a private concert, which was stressed by the local newspaper publishing only very general program of the concert. They mentioned that Liszt played one of his *Fantasies, Etude* and *Mazurkas* by F. Chopin and other pieces.³⁵ It is not known if Liszt gave some other private concerts in the next days, as the subsequent announced performance was not held until 7th March in Aula Leopoldina in Wroclaw. It might be assumed, however, that this time between the two concerts in Legnica and Wroclaw, Liszt spent rehearsing with the orchestra of the Municipal Theatre and with the choir working on his choral pieces. This concert was announced, among others, by *Breslauer Zeitung*.³⁶ The festive concert commenced with L. van Beethoven's *Overture in C minor* to C. Meisl's play "*Consecration of the House*" (*Die Weihe des Hauses*). The Orchestra of the Municipal Theatre was conducted by Franz Liszt. After this piece he also conducted *Jubel Overture (Jubel-Ouverture)* – C. M. von Weber. Following these two orchestral works he played on the piano his own transcription of Rossin's *Overture to the opera "William Tell"* (*Ouverture de Guillaume Tell*), and Bellini's *Reminiscences from "La Sonnambula"* (German: "*Nachtwandlerin*"). Then Liszt conducted his songs for male choir. These were probably the songs to lyrics by Herwegh and Goethe, published in September 1843, as reported *Allgemeine musikalische Zeitung*.³⁷ Finally Liszt played a paraphrase on *God save the Queen (King)*, which Schreiber interpreted as a paraphrase of the German national anthem *Heil dir im Siegerkranz*, but the melody of this song was based on the melody of the English anthem first published in print in *Thesaurus Musicus* (1744). The text of the English anthem was published in 1745 in *Gentelman Magazine*. The English melody became a carrier of many national and patriotic songs (since the 18th century) not only in Europe. With Polish lyrics it was sung during the November

Uprising. In Germany, it later became an unofficial anthem of the German Empire. The melody was also used in their works by, e.g. G. F. Haendel and L. van Beethoven. The concert program also listed pieces intended for encore. These were: *Fantasy on the motifs from the opera "Don Juan" (Réminiscences de Don Juan)* by W. A. Mozart and *Erlkönig* by Schubert-Liszt.

Liszt's concerts in Wrocław were at the heart of the city's contemporary events. Liszt was invited not only by the aristocracy, but also by representatives of the music circles. He was also a guest of the famous music family, the Schnabels. Liszt's original entry from 1843, a short piece of music drafted with his hand along with his autograph left particularly strong mark of his stay in Wrocław. **See: Fig. 2.** Franz Liszt's entry as of 23rd January 1843 to the book of the Schnabels, a Wrocław famous music family (p. 31).

In connection with the release of Liszt's *Grand galop chromatique* in 1838 by a Wrocław publisher, it might be assumed that the composer visited Wrocław in that time. It would have been his first visit probably combined with private concerts at the courts of the aristocracy in Wrocław and Silesia. So far, it is just an unconfirmed hypothesis.

After his last Wrocław concert in 1843 Liszt left for Nysa [Neisse], where he played a morning concert in the Resourse Hall on 9th March 1843. Unfortunately, only two pieces were mentioned by the press: *Sonnambula* (Bellini-Liszt - *Reminiscences from "La Sonnambula"*; German: "*Nachtwandlerin*") and *Don Juan* (Mozart-Liszt - *Fantasy on the opera "Don Juan" [Réminiscences de Don Juan]*). The remaining pieces, listed as "and other" must remain in the realm of speculation.³⁸ As already mentioned, Liszt's stay in Silesia in the estate of Prince Lichnowsky persisted until 19th March when he chose to travel for further concerts in Kraków and Warszawa. Both in Krzyżanowice and in Czech Hradec are held annual concerts commemorating the visits and concerts of Beethoven, Paganini and Liszt in these towns.

Uncertain is the repertoire played by Liszt, because he created different versions of works based on the same topics. The programs announced in press and on posters varied from Liszt's handwritten programs, and from those given by Schreiber. Despite those inaccuracies, we can reproduce reasonably well the general repertoire of Liszt in Silesia.

There is one more reason for this differences. During his recitals, Liszt could change individual pieces or even improvise with new versions based on the same well-known themes from popular operas. He would often start a recital with improvisations, or already during the recital he could include an improvisation on a theme not scheduled earlier in the program. Schreiber recalled Liszt performing two polonaises for a certain Stanislaw. Unfortunately, it is yet another unsolved mystery.

There is no detailed information about Liszt's stay in Nysa, where as more is known about his stays in Krzyżanowice and Hradec (Grodziec) in Prince Felix Lichnowsky in the years 1843, 1846 and 1848. These dates are brought back by concerts organised till today in these towns. In 1848 on his way from Ukraine to Weimar via Lwów, Kraków and Raciborz [Ratibor], Liszt visited Prince Lichnowsky in Krzyżanowice and Hradec. Documented are also Liszt's three stays in Żagań [Sagan]. He came for the first time to Żagań at the invitation of Princess Dorothea de Talleyrand-Périgord, aka Duchess of Dino, Duchess of Courland, Duchess of Sagan, a famous painter, art patron, befriended with numerous noble people of that era. At the invitation given by the Duchess to Liszt in Weimar in 1851 he arrived no sooner than two years later to mark the Duchess's 60th birthday with his concert on 21st August 1853. The concert took place in the historic Palace of Sagan. However, the program of it is unknown. Presumably there must have been at least short performances of Liszt in the following days of this stay in Sagan. It is not know if while in Silesia Liszt accepted an invitation of his friend, related to the Duchess, Prince F. W. C. Hohenzollern-Hechingen and went with him to Lwówek Śląski [Löwenberg] and Skala [Hohlstein]. Another confirmed date of Liszt's performance in the town was his concert on 3rd October 1857 celebrating the wedding of the Duchess's granddaughter, marchioness Marie Dorothee de Castellane with Prince Antoni Radziwiłł, a Prussian general. Although the sources mention primarily Liszt playing *Veni Creator Spiritus* on the organ of the church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary, it is unthinkable that Liszt did not grace the wedding ceremony even with a short piano performance. It is known that the third performance of Liszt took place in sad circumstances, namely on the occasion of funeral ceremonies in the church of St. Cross. The church was rebuilt by Princess

Dorothy in neo-Gothic style for the family cemetery. After the death of Princess on 19th September 1862, her body was buried beside the body of her deceased sister Katarzyna Fryderyka Wilhelmina Benigna, after who she had inherited the duchy. Playing the organ in this church Liszt farewelled a person close to him. The funeral attended a huge number of about 10 thousand people. Liszt had known Princess for a very long time. He frequented her saloons in Paris and Berlin before he started paying longer visits in her Sagan palace. The Princess hosted in her Sagan palace many celebrities from the world of politics, literature, art and music. She would surround with care the local people by founding a school, hospital and creating new places of work. She was known, valued and loved in whole Europe.³⁹

We must mention Liszt's repeated stays in Skała [Hohlstein] and Lwówek Śląski [Löwenberg]. Thanks to the preserved letter, Liszt's arrivals in 1858, 1859 and 1961 can be acknowledged as documented. They occurred at the invitation of Prince Friedrich Wilhelm Constantine of Hohenzollern-Hechingen. The acquaintance with the prince had already lasted for many years. In his Duchy of Hechingen, still before the 1848 revolution, performed many famous musicians, including H. Berlioz and F. Liszt. When the prince - forced to abdicate - lost his duchy to the Prussian King and moved to his mother's estate in Skała near Lwówek Śląski, he would still keep in touch with numerous renown artists. The prince himself received a good musical education in Munich. He often sang solo with his own orchestra in Hechingen, and in Stuttgart his songs appeared in print. One of these songs in own piano arrangement Liszt introduced to his repertoire. It is *Serbian Song (Serbisches Lied)* with the incipit: *A girl is sitting by the sea (Ein Mädchen sitzt am Meeresstrand)*.

The famous music critic Ludwig Rellstab called Lwówek Śląski “The Island of the Blessed” (“Insel der Seligen”).⁴⁰ The town became an important European centre of culture in the period 1852–1869, that is until the prince's death.

Confirmation of Liszt's visit in Lwówek Śląski in 1858 is found in his letter from Prague (dated 20th April 1858) in German, addressed to the Kapellmeister Max Seifritz. Liszt arrived in the town three days later. On the spot there were also other artists invited by the prince:

Baron H. G. von Bülow and Liszt's pupil, C.F.W. Tausig (1841–1871). Liszt's compositional concert featured Bülow as the soloist in *Piano Concerto No. 1 in E flat major*. He also played one of Liszt's *Polonaises* as an encore. The whole concert was conducted by Franz Liszt. The program included also his symphonic works: *Tasso. Lamento e Trionfo*, *Festklänge* and *Les Préludes*, composed in 1848–1855. He worked the longest on composing *Piano Concerto No. 1*, as it was created on he span of 25 years (1830–1855).

Liszt's stay in the next year (1859) is confirmed by a letter written in French from Lwówek to the Berlin publisher Heinrich Schlesinger, dated 4th May 1859. In the letter the composer affirms repeated performance of his works enthusiastically received by the audiences in Lwówek, similarly to the first time. Simultaneously, he informs that in a few days he would be in Wrocław [Breslau], where next Monday known conductor Leopold Damrosch organises a concert with the Orchestra of the Wrocław Philharmonic Society, where he wants to play Liszt's pieces. The concert took place in Wrocław on 9th May 1859. Leopold Damrosch performed with orchestra Liszt's works: *An die Künstler* and *Tasso. Lamento e trionfo*. He was a great propagator of Liszt's output first in Wrocław and later in the United States. Their friendship lasted since the Weimar times, when Damrosch was a concertmaster of a court orchestra. It also found its expression in the dedication of several of Liszt's symphonic works to him. Leopold Damrosch in 1858 settled in Wrocław and was one of the founders of the Wrocław Philharmonic Society and later of the Wrocław Orchestral Society. He started regular symphonic concerts in Wrocław.

We can find an evidence of his third stay in Lwówek Śląski and Skąpa also in his correspondence. In his letter from Weimar as of 17th August 1862 to the virtuoso violinist Eduard Singer, Liszt informs about his departure to Lwówek, where he intends to work peacefully on his music. Whereas in a private letter written from Lwówek on 16th September 1861, he reports to have been staying in the prince for three weeks and at his daughter's request he is leaving for Berlin in two days. Thanks to patrons, friends and admirers of Liszt's talent, an increasing number of publishers endeavoured for his works. The same pieces appeared in many countries in different versions and publications. Also the renown pub-

lisher from Wrocław, Julius Hainauer, offered in his catalogues the composer's works for piano solo, four-hands and two pianos. Concert programs more and more frequently hosted solo, chamber, choral and orchestral works of the great Hungarian artist of international importance, considered a musical genius. Liszt, regardless of conditions, was always faithful to his calling. In one of his letters to the publisher Heinrich Schlesinger, Liszt wrote: *"even during the war roses continue to blossom and birds continue to sing"*.

Endnotes

1 Cf. *Allgemeine musikalische Zeitung* No. 52., Leipzig 27 Dec. 1843, col. 955-956. In this interview Liszt mentioned his parents, father Adam (1776–1827), a cellist and pianist, who was his first piano teacher, and who guided his career until death, and mother Maria Anna (1788–1866), nee Lager, Austrian by origin. An interesting autobiographical detail was the information that in Paris in 1824/25 he composed the opera *Don Sanche, ou Le Château d'Amour* (in the article: *Don Sancho oder der Schloss der Liebe*), showed many times with success in the Royal Academy Theatre.

2 Cf. Aniela Kolbuszewska, *Liszt we Wrocławiu*, [in:] *Encyklopedia Wrocławia, Wrocław 2000*, p. 458. Kolbuszewska is also the author of the article: *Koncerty Liszta na Śląsku w 1843 roku [Liszt's concerts in Silesia in 1843]*, published in 1989 in "Zeszyty Lisztowskie" F. Liszt Society. Wrocław, pp. 19-24.

3 Cf. Michael Saffle, *Liszt in Germany 1840–1845: A study in sources, documents and the history of reception*, [in:] *Franz Liszt Studies No. 2.*, New York 1994, p. 151. Actually, including Liszt performances at private meetings, there were more of them. According to the author, the number of the public concerts in Wrocław was by one concert higher than the number of concerts given by Liszt in Berlin in 1842. At one of the concerts in Wrocław, Liszt played on a grandpiano built in Wrocław by Schnabel's Pianoforte-Fabrik, established in 1814 by the famous musician Michael Schnabel, brother of the Wrocław Kapellmeister and composer Joseph Ignaz, whose orchestra performed with Frederic Chopin. After the death of Michael Schnabel (1775–1842) the company was run by his sons: Carl, a virtuoso pianist and composer, and Julius, a musician and teacher. Cf. Kosmaly und Carlo, *Schnabel's Pianoforte – Fabrik und Leihinstitut in Breslau; Schnabel Michael; Schnabel Julius* [in:] *Schlesisches Tonkünstler-Lexikon, Drittes Heft, Viertes Heft, Breslau 1846–1847*, pp. 246-247, 309-310.

- 4** Cf. *Allgemeine musikalische Zeitung* No. 7., Leipzig 15 Feb. 1843, col. 136-139 and No. 13., Leipzig 29 Mar. 1843, col. 247-249.
- 5** Cf. *Allgemeine musikalische Zeitung* No. 5, Leipzig 1 Feb. 1843, col. 90. After one of the concerts with malicious correspondent of Frankfurt an der Oder accused Liszt of "disrespectful" attitude towards the audience, because, although he performed with Giovanni Battista Rubinia, a famous Italian singer, soloist of the Royal Theatre in Berlin, he sang only with the "remnant of his voice". It is worth noting that the same critic gave excellent review of the performance of the two in the Royal Theatre in Berlin just a few days earlier on 11th January 1843 Cf. *Allgemeine musikalische Zeitung* No. 9, Leipzig 1 Mar. 1843, col. 178-180. A reviewer of the local Frankfurt newspaper *Patriotisches Wochenblatt* called him "an outstanding virtuoso", and he distinguished performance of the transcription of the orchestral work "*Invitation to the Dance*" by C. M. von Webera. At the same time the whole show was defined as "Liszt's triumph".
- 6** The hotel was destroyed during the war in 1945. It was located at the present street Ofiar Oświęcimskich 27–29. The hotel hosted Frederic Chopin with Tytus Wojciechowski. Cf. *Breslauer Zeitung* No. 262, Breslau (Wrocław) 1830.
- 7** Cf. *Allgemeine musikalische Zeitung* No. 8, Leipzig 22 Feb. 1843, col. 151-152.
- 8** Ludwig Sittenfeld, *Geschichte des Breslauer Theaters von 1841 bis 1900*, Breslau 1909, p. 9.
- 9** Cf. *Allgemeine musikalische Zeitung* No. 10, Leipzig 8 Mar. 1843, col. 196. The author of another anonymous press note mentioned that Liszt "was given as much as 1000 thalers for one hour of playing".
- 10** Cf. Leszek Polony and Andrzej Kosowski (list of compositions), *Liszt Franz, Ferenc*, [in:] *Encyklopedia Muzyczna PWM. Część Biograficzna klł*, ed. E. Dziebowska, Kraków 1997, pp. 371 – 396.
- 11** Slavic name of the town was maintained till 1874, when the Prussian authorities translated it into German as Kreuzenort. The original name was restored only after 1945.
- 12** Cf. The letter of F. Liszt to H. Schlesinger in French written in Krzyżanowice on 18 March 1843 [in:] Franz Liszt. Michael Short, *Liszt Letters in Library of Congress*, [in:] *Franz Liszt Studies No. 10*, New York 2003, p. 22. In the years 1806 and 1811, at the invitation of Prince Lichnowsky, the two towns were visited by Ludwig van Beethoven and in 1828 by Nicolo Paganini.
- 13** Prince Felix Maria Vincenz Andreas von Lichnowsky (1814–1848) was a close friend of Liszt and corresponded with him. He was killed by a mob in 1848 in Frankfurt am Main as a member of Parliament from the Raciborz district.

- 14** Similar prices of tickets applied in all discussed concerts except the concerts for charity, when counted on the increased generosity of the listeners.
- 15** Cf. *Blätter für Musik und Literatur* No. 4, Berlin 1843, p. 24.
- 16** Herman Biow (1803–1850), a photographer, born in Wrocław, died in Dresden, son of the Wrocław painter Raphael Biow (1771–1836).
- 17** F. J. A. Schreiber, *Andenken. Dr. Franz Liszt und dessen Anwesenheit in Breslau*, Breslau (Wrocław) 1843.
- 18** Cf. *Allgemeine musikalische Zeitung* No. 9, Leipzig, 1 Mar. 1843, col. 178-180.
- 19** Cf. F. G., [Review] *From Petersburg* [in:] *Allgemeine musikalische Zeitung* No. 26, Leipzig 28 Jun. 1843, col. 477-480.
- 20** F. J. A. Schreiber, *Andenken. Dr. Franz Liszt und dessen Anwesenheit in Breslau*, Breslau 1843, pp. 12-13.
- 21** Cf. *Vossische Zeitung* No. 37, Berlin 13 Feb. 1843.
- 22** Heinrich Friedrich Ludwig Rellstab (1799 – 1860), a poet, librettist, novelist and music critic for *Allgemeine Musikalische Zeitung*, *Vossische Zeitung*, *Berliner Musikalische Zeitung*, *Neue Berliner Musikzeitung*, *Cäcilia*. Founder and editor of the magazine *Iris im Gebiete des Tonkunst*, co-founder of *Revue et Gazette musicale de Paris* and editor of *Berlin und Athen*. Author of the book *Franz Liszt*, published in 1842 in Berlin. Cf. Rellstab, [in:] *Riemann Musik Lexikon. Personenteil L–Z*, hrsg. Wilibald Gurlitt, Mainz 1961, pp. 488-489. See also: Elżbieta Szczepańska-Lange, Rellstab, [in:] *Encyklopedia Muzyczna PWM. Część Biograficzna p-r*; ed. E. Dziębowska, Kraków 2004, p. 363.
- 23** Cf. Michael Saffle, *Liszt in Germany 1840–1845: A study in sources, documents and the history of reception*, [in:] *Franz Liszt Studies* No. 2., New York 1994, p. 151.
- 24** F. J. A. Schreiber, *Andenken. Dr. Franz Liszt und dessen Anwesenheit in Breslau*, Breslau 1843, pp. 1-17.
- 25** *Ibidem*, p. 12.
- 26** The piece was composed in 1838 and dedicated to the Count Rudolf Apponyi. In the same year Grosser published it in Wrocław under the title *Grand galop chromatique*. cf. Leszek Polony and Andrzej Kosowski (List of compositions), *Liszt Franz, Ferenz*, [in:] *Encyklopedia Muzyczna PWM. Część Biograficzna kll*, ed. E. Dziębowska, Kraków 1997, p. 380.
- 27** Cf. *Breslauer Zeitung* No. 23, Breslau (Wrocław), 27 Jan. 1843, p. 162.

- 28** Cf. *Allgemeine musikalische Zeitung* No. 16, Leipzig, April 1843, col. 299.
- 29** *Gaudeamus igitur. Paraphrase for piano* by Liszt appeared in 1843 in Schuhmann's Wrocław publication and cost 1 thaler. Cf. *Allgemeine musikalische Zeitung* No.45, Leipzig, 8 Nov. 1843, col. 823.
- 30** Preserved one of Liszt's letter wrote in Wrocław on 6th February 1843 addressed to Berlin publisher Heinrich Schlesinger on corrections for release of the new version of this piece for 4 male voices, choir and orchestra. Cf. *Franz Liszt*. Michael Short, *Liszt Letters in the Library of Congress*, [in:] *Franz Liszt Studies* No. 10, p. 29. Version of the song in a quartet of male voices was published in 1843 in a collection four songs by Liszt. H. Schlesinger's publisher advertised it as "New". Cf. *Allgemeine musikalische Zeitung* No. 38., Leipzig, 20 Sep. 1843, col. 687.
- 31** It was *Sonata in C sharp minor "quasi una fantasia"* Op. 27 No. 2 by L. van Beethoven. It was called "Moonlight" by the music critic L. Rellstab.
- 32** Cf. *Liegnitzer Stadtblatt* No. 5, Liegnitz (Legnica), 31 Jan. 1843, p. 37 and No. 6, Liegnitz, 7 Feb. 1843, p. 44.
- 33** F. J. A. Schreiber, *Andenken. Dr. Franz Liszt und dessen Anwesenheit in Breslau*, Breslau (Wrocław) 1843.
- 34** Ludwig Sittenfeld, *Geschichte Breslauer Theaters von 1841 bis 1900*, Breslau 1909, p. 9.
- 35** Cf. *Liegnitzer Stadtblatt* No.10, Liegnitz (Legnica), 7 Mar. 1843, p. 77.
- 36** Cf. *Breslauer Zeitung* No. 55, Breslau (Wrocław), 6 Mar. 1843, p. 406.
- 37** Cf. *Allgemeine musikalische Zeitung* No. 38., Leipzig, 20 Sep. 1843, col. 687.
- 38** Cf. *Breslauer Zeitung* No. 61, Breslau (Wrocław), 13 Mar. 1843, p. 455.
- 39** After: Roman A. Haczkiwicz, *Spacerem po Żaganiu, Żagań 1997; Kościół Mariacki w Żaganiu, Żagań* (Sagan) 2003.
- 40** Walter Scholz, *Löwenberg als Musikstadt*, [in:] *Löwenberg, Friedeberg am Queis* (Mirsk) 1926, pp. 28-289.

Franciszek Liszt na Śląsku (Streszczenie)

Franciszek Liszt (1811–1886) już za życia stał się legendarnym pianistą wirtuozem. Nietypowy sposób bycia, spowodował, że natychmiast po jego występach powstawało wiele anegdot, wspomnień, listów, a nawet wiersze. Pobyt Liszta na Śląsku należał do bardzo udanych. Po koncercie we Frankfurcie nad Odrą Liszt przybył do Wrocławia 20 stycznia 1843 roku. Zatrzymał się w „Gasthof Zur Goldenen Gans” przy Junkerstrasse 14/15.

Z pierwszej serii triumfalnych koncertów od 21.01. do 9.02. 1843 danych we Wrocławiu udało się ustalić ściśle daty jedenastu: 4 w salach Uniwersytetu Wrocławskiego, 5 w Teatrze Miejskim (w tym operowy debiut dyrygencki Liszta), 1 dla młodzieży Katolickiego Seminarium i 1 w Hotelu „König von Ungarn” (do 1840 „Hôtel de Pologne”). Nie udało się ustalić dokładnych dat 2 koncertów danych w „Gasthof Zur Goldenen Gans” i jednego, spontanicznego koncertu na organach zwiedzanego kościoła św. Bernarda we Wrocławiu.

Po przybyciu do Legnicy dał Liszt koncert na organach kościoła św. Piotra i Pawła, jeszcze przed koncertem w Teatrze Miejskim w Legnicy (Liegnitz) w dniu 6 lutego 1843 r. Liczni melomani towarzyszyli Lisztowi w podróżach koncertowych do Legnicy i Brzegu (Brieg), gdzie wystąpił w Teatrze Miejskim dwa dni później (8.02.1843), w dzień po występie we wrocławskim Teatrze Miejskim w dniu 7. lutego 1843 r. Ostatni koncert z 1-ej serii występów Liszta na Śląsku miał miejsce w Teatrze Miejskim we Wrocławiu w dniu 9 lutego 1843 r. Po koncercie w Berlinie, w dniu 12 lutego 1843 r., Liszt dał w Legnicy drugi koncert w Teatrze Miejskim w dniu 14. lutego 1843 r.

W czasie trzeciego pobytu na Śląsku Liszt wystąpił najpierw 3 razy w Głogowie. W Legnicy wystąpił po raz trzeci, w dniu 4 marca 1843 r na koncercie prywatnym w hotelu. Ostatni koncert Liszta we Wrocławiu odbył się w Auli Leopoldina 7 marca 1843 r. - Liszt wystąpił jako pianista, dyrygent i kompozytor utworów na kwartet głosów męskich, chór i orkiestrę.

Ostatnim, publicznym koncertem w 1843 roku był recital poranny w sali Resursy (Resourcen – Saale Matinée) w Nysie (Neisse) w dniu 9 marca. Następne występy Liszta miały charakter prywatny i odbyły się w dobrach książąt (Fürsten von Lichnowsky) Lichnowskich: na zamku w Hradcu (Grodziec; Gratz) nad Morawicą pod Opawą i w pałacu w Krzyżanowicach (Křižanovice) pod Raciborzem. Przebywał tam do 19 marca.

Za udokumentowane uważane są także pobyty Liszta w Krzyżanowicach w latach 1846 i w 1848. Koncerty Liszta w miastach śląskich zostały zaliczone przez recenzenta „Allgemeine musikalische Zeitung” do szczególnie udanych. Nie żałowano pieniędzy aby móc usłyszeć Liszta, który jak pisał recenzent berlińskiego czasopisma „Blätter für Musik und Literatur”, „*stanał na tak wysokim szczyble wykonawstwa, że nie można już sobie wyobrazić jeszcze wyższego*”.

Pierwszy raz do Żagania przyjechał Liszt na zaproszenie Doroty (Dorothea; Dorothee) de Talleyrand-Périgord, księżnej de Dino, księżnej Kurlandzkiej i Żagańskiej dla uświetnienia 60-tej rocznicy jej urodzin w dniu 21 sierpnia 1853 r. Po raz drugi Liszt wystąpił w Żaganiu w dniu 3 października 1857 z okazji uroczystości weselnych wnuczki księżnej, markizy Marii (Marie) Doroty (Dorothee) de Castellane z księciem Antonim Wilhelmem Radziwiłłem, XIV ordynatem na Nieświeżu, adiutantem cesarza Wilhelma I. Źródła wspominają o zagranju przez Liszta „Veni Creator Spiritus” na organach kościoła pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Trzeci, organowy występ Liszta miał miejsce z okazji uroczystości pogrzebowych w kościele św. Krzyża w Żaganiu w dniu 19 września 1862 r. z okazji śmierci księżnej Doroty.

Nie można dokładnie wymienić wszystkich występów Liszta w Skale (Hohlstein) i Lwówku Śląskim (Löwenberg). Zachowana korespondencja Liszta dokumentuje pobyty Liszta w latach 1858, 1859 i 1861. Nastąpiły one na zaproszenie, urodzonego na zamku w Żaganiu, księcia i kompozytora Friedricha Wilhelma Constantina von Hohenzollern-Hechingen, od 1842 księcia żagańskiego (Herzog von Sagan). W 1858 r. Lisztowi towarzyszyli baron H. G. von Bülow i uczeń Liszta, C. F. W. Tausig (1841–1871). Koncert kompozytorski Liszta odbył się w Lwówku Śląskim (Löwenberg) z udziałem Bülowa jako solisty w *I Koncercie fortepianowym*. Zagrał on na także na bis jeden z jego polonezów. Księżęcą orkiestrą dyrygował Liszt. W programie znalazły się też jego utwory symfoniczne.

Drugi pobyt Liszta w Lwówku w 1859 r. potwierdza jego list z dnia 4 maja 1859 r. Kompozytor wspomniał w nim o kilkakrotnym wykonaniu swoich utworów w tym mieście. Podał, że za kilka dni będzie we Wrocławiu na wykonaniu swoich utworów symfonicznych przez orkiestrę Wrocławskiego Towarzystwa Filharmonicznego pod dyrekcją Leopolda Damroscha w dniu 9 maja 1859 r.

Potwierdzenie trzeciego pobytu Liszta w Lwówku Śląskim (Löwenberg) i Skale (Hohlstein) znajdujemy w liście z Weimaru z dnia 17 sierpnia 1862 r. Liszt informował w nim, że za kilka godzin wyjeżdża do Lwówka, gdzie zamierza pracować nad swoimi utworami. W liście pisanym z Lwówka w dniu 16 września 1861 r. podał, że przebywa u księcia od 3 tygodni i na prośbę córki pojutrze wyjedzie do Berlina.

Coraz większa liczba wydawców zabiegała o jego utwory. Ukazywały się one w wielu krajach w różnych wersjach wykonawczych i opracowaniach. Wrocławski wydawca Julius Hainauer oferował w katalogach dzieła kompozytora na fortepian solo, na 4 ręce i na dwa fortepiany. Jego twórczość coraz częściej gościła w programach koncertowych.

Liszt niezależnie od panujących warunków był zawsze wierny swemu powołaniu. Napisał w jednym z listów do wydawcy Heinricha Schlesingera że: „*nawet w czasie wojny nie przestają kwitnąć róże i nie przestają śpiewać ptaki*”.

Franz Liszt in Silesia (Abstract)

Franz Liszt (1811–1886) already during his life became a legendary virtuoso pianist. His unusual way of being resulted in numerous anecdotes, memoirs, and even letters appearing immediately after his performances. Liszt's stay in Silesia was very successful. After his concert in Frankfurt an der Oder, Liszt arrived in Wrocław [Breslau] on 20th January 1843. He stayed at "Gasthof Zur Goldenen Gans" at Junkerstrasse 14/15.

From the first series of the triumphant concerts given in Wrocław (from 21st January to 9th February 1843), it was possible to establish the dates of eleven concerts: four in the halls of the University of Wrocław, five in the Municipal Theatre, one for the youth of the Catholic Seminary and one in the "König von Ungarn" Hotel (until 1840 - Hôtel de Pologne). So far, the dates of two concerts in "Gasthof Zur Goldenen Gans" and one spontaneous performance on the organ of St. Bernard's church in Wrocław have not been established.

Upon arrival in Legnica [Liegnitz], Liszt first gave an unscheduled concert on the organ in St. Peter and Paul Church, yet before the announced concert in the Municipal Theatre in Legnica (6th February 1843). Many admirers of Liszt's art accompanied him on concert trips to Legnica and Brzeg [Brieg], where he appeared in the Municipal Theatre two days later (8th February 1843), and the day after the performance in the Wrocław Municipal Theatre (7th February 1843). The last concert of the first series of Liszt's performances in Silesia took place at the Municipal Theatre in Wrocław on 9th February 1843. After his concert in Berlin (12th February 1843), Liszt came to Legnica on his second appearance in the Municipal Theatre (14th February 1843).

During his third stay in Silesia Liszt first gave three public concerts in Głogów [Glogau]. In Legnica he performed for the third time on 4th March 1843 at a private concert at a hotel. Liszt's last public concert in Wrocław in 1843 was held in the Aula Leopoldina on 7th March 1843 – Liszt performed as a pianist, conductor and composer of vocal pieces for the quartet of male voices, choir and orchestra.

The last public concert of Liszt in Silesia in 1843 was a morning recital at Resursa (Resourcen–Saale Matinée) in Nysa [Neisse] on 9th March. The performances that followed had a private nature and took place in the property of the Lichnowsky Princes (Fürsten von Lichnowsky): at the castle Grätz (Hradec nad Moravicí), near Opava and in the Palace in Krzyżanowice [Křižanovice] near Racibórz [Ratibor]. He stayed there until 19th March. As documented are also concerned Liszt's stays in Krzyżanowice in 1846 and 1848.

Liszt's concerts in the cities of Silesia were considered particularly successful by a reviewer of *Allgemeine musikalische Zeitung*. No money was spared to

listen to Liszt, who, as stated a reviewer of the Berlin magazine *Blätter für Musik und Literatur*: “stood at such a high level of performance that you cannot imagine even higher”.

He came for the first time to Żagań [Sagan] at the invitation of Princess Dorothea de Talleyrand-Périgord, aka Duchess of Dino, Duchess of Courland, Duchess of Sagan, to mark the Duchess's 60th birthday with his concert on 21st August 1853. The second Liszt's performance in Żagań was on 3rd October 1857 celebrating the wedding of the Duchess's granddaughter, marchioness Marie Dorothee de Castellane with Prince Antoni Radziwiłł, a Prussian general. The sources mention Liszt playing *Veni Creator Spiritus* on the organ of the church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary. The third organ concert of Liszt took place at the funeral of Princess Dorothea in the church of St. Cross in Żagań on 19th September 1862.

It is impossible to list all Liszt's performances in Skąpa [Hohlstein] and Lwówek Śląski [Löwenberg]. The preserved correspondence documents Liszt's stays in 1858, 1859 and 1861. They occurred at the invitation of Prince Friedrich Wilhelm Constantine of Hohenzollern-Hechingen, since 1842 – Prince of Sagan (Herzog von Sagan). In 1858 Liszt was accompanied by Baron H.G. von Bülow and Liszt's pupil, C.F.W. Tausig (1841–1871). Liszt's compositional concert in Lwówek Śląski featured Bülow as the soloist in Piano Concerto No. 1. He also played one of Liszt's Polonaises as an encore. The royal orchestra was conducted by Franz Liszt. The program included also his symphonic works.

Another Liszt's stay in Lwówek in 1859 is confirmed by his letter dated 4th May 1859. In the letter the composer affirms repeated performance of his works in this town. Simultaneously, he informs that in a few days he would be in Wrocław [Breslau] at performance of his symphonic works by the Orchestra of the Wrocław Philharmonic Society under Leopold Damrosch on 9th May 1859.

An evidence of his third stay in Lwówek Śląski [Löwenberg] and Skąpa [Hohlstein] can be also found in his letter from Weimar dated 17th August 1862, where Liszt informs about his departure to Lwówek, where he intends to work on his music. Whereas in a private letter written from Lwówek on 16th September 1861, he reports to have been staying in the prince for three weeks and at his daughter's request he is leaving for Berlin in two days. An increasing number of publishers endeavoured for his works. The pieces appeared in many countries in different versions and publications. The publisher from Wrocław, Julius Hainauer, offered in his catalogues the composer's works for piano solo, four-hands and two pianos. His output was increasingly more often present in concert programs.

Liszt, regardless of conditions, was always faithful to his calling. In one of his letters to the publisher Heinrich Schlesinger, Liszt wrote: “*even during the war roses continue to blossom and birds continue to sing*”.

Franz Liszt in Schlesien (Zusammenfassung)

Franz Liszt (1811-1886) wurde schon zu seinen Lebzeiten zum legendären Piano-Virtuosen. Seine ungewöhnliche Lebensweise führte dazu, dass gleich nach seinen Auftritten viele Anekdoten, Erinnerungen, Briefe und Gedichte sogar, entstanden. Sein Aufenthalt in Schlesien gehörte zu den sehr gelungenen. Nach dem Konzert in Frankfurt an der Oder kam er schon am nächsten Tage, dem 20. Januar 1843, in Wrocław (Breslau) an. Er nahm den Aufenthalt im Gasthof „Zur Goldenen Gans“ in der Junkerstrasse 14/15.

Von der ersten Serie der triumphalen Konzerte in Wrocław vom 21. Januar bis zum 9. Februar 1843 gelang es die Daten von elf davon genau zu bestimmen: 4 in den Sälen der Breslauer Universität, 5 im Stadttheater (darunter sein Opern-Dirigentendebüt), 1 für die Jugend des Katholischen Seminars und 1 im Hotel „König von Ungarn“ (bis 1840 „Hotel de Pologne“). Genaue Daten der 2 Konzerten im Gasthof „Zur Goldenen Gans“ und eines ganz spontan während des Besuchs in der Hl.Bernhard-Kirche in Wrocław gegebenen Orgelkonzertes ließen sich leider nicht bestimmen.

Nach der Ankunft in Legnica (Liegnitz) gab F. Liszt ein Orgelkonzert in der Hl.Peter-Paul-Kirche noch vor dem Konzert im Liegnitzer Stadttheater am 6. Februar 1843. Zahlreiche Musikliebhaber begleiteten F. Liszt in seinen Konzertreisen nach Legnica und Brzeg (Brieg), wo er zwei Tage später am 8.2.1843. (dem nächsten Tage nach dem Auftritt im Breslauer Stadttheater am 7. Februar 1843) trat im dortigen Stadttheater auf. Das letzte Konzert der ersten Serie der F.Liszt-Auftritte in Schlesien fand im Stadttheater in Wrocław am 9. Februar 1843 statt. Nach dem Konzert in Berlin, am 12. Februar 1843, gab er zweites Konzert im Liegnitzer Stadttheater am 14. Februar 1843. Während des dritten Aufenthalts in Schlesien trat F.Liszt vorerst dreimal in Głogów (Glogau) auf. In Legnica trat er zum dritten Mal am 4. März 1843 mit einem Privatkonzert im Hotel auf.

Das letzte F Liszt-Konzert in Wrocław fand in der Aula Leopoldina am 7. März 1843 statt. F. Liszt trat damals als Pianist, Dirigent und Komponist der Werke für Quartett der männlichen Stimmen, Chor und Orchester auf. Das letzte, öffentliche F. Liszt-Konzert in Schlesien im Jahre 1843 war ein Morgenrecital im Saal der Ressource (Ressourcen-Saal-Matinee) in Nysa (Neiße) am 9. März 1843. Weitere seine Auftritte hatten schon privaten Charakter und fanden in den Landgütern der Fürsten von Lichnowsky statt: im Schloss Hradec (Grodziec; Grätz) an der Morawica in der Nähe von Opawa und im Palast in Krzyżanowice (Křižanovice) in der Nähe von Racibórz (Ratibor). F. Liszt blieb dort bis zum 19. März 1843. Dokumentiert sind auch seine Aufenthalte in Krzyżanowice in den Jahren 1846 und 1848. Die F. Liszt-Konzerte in den schlesischen Städten wurden von dem Rezensenten der „Allgemeinen Musikalischen Zeitung“ zu den besonders gelungenen gezählt. Geld wurde nicht gespart

um Franz Liszt zuhören zu dürfen, welcher nach einem Musikkritiker der Berliner Zeitschrift „Blätter für Musik und Literatur“ auf einer so hohen Ausführungsstufe stand, dass noch höhere Ausführungsstufe unvorstellbar ist.

Zum ersten Mal kam F. Liszt nach Żagań (Sagan) auf Einladung von Dorothea de Talleyrand-Perigord, Herzogin de Dino, Prinzessin von Kurland und Herzogin von Sagan um ihren 60. Geburtstag am 21. August 1853 zu würdigen. Zum zweiten Mal trat F. Liszt in Żagań am 3. Oktober 1857 auf, anlässlich Hochzeitsfeierlichkeiten der Herzogin Dorotheas Enkelin Marquise Marie Dorotée Castellane mit dem Fürsten Antoni Wilhelm Radziwiłł dem XIV. Majoratsherrn von Nieśwież (in Litauen) dem Adjutanten des Kaisers Wilhelm I. In den Quellen findet man auch die Information dass F. Liszt damals „Veni Creator Spiritus“ auf der Orgel in der Maria-Himmelfahrt-Kirche vorgespielt hat. Dritter dortiger F. Liszt-Auftritt (ein Orgelkonzert) fand anlässlich der Beerdigungsfeier der Herzogin und Prinzessin Dorothea in der Hl. Kreuz-Kirche in Żagań am 19. September 1862 statt.

Genaue Anzahl aller F. Liszt-Auftritte in Skala (Hohlstein) und in Lwówek Śląski (Löwenberg) lässt sich leider nicht angeben. Die erhaltene F. Liszt-Korrespondenz dokumentiert seine Aufenthalte in den Jahren 1858, 1859 und 1861. Zu diesen Aufenthalten ist es auf Einladung von dem im Schloss in Sagan geborenen Fürsten und Komponisten Friedrich Wilhelm Constantin von Hohenzollern-Hechingen gekommen. Im 1858 begleiteten ihn dort Freiherr H.G. von Bülow und ein F. Liszt-Schüler C. F. W. Tausig (1841-1871). Das F. Liszt-Komponistenkonzert gab es in Lwówek Śląski mit Teilnahme von H.G. von Bülow als Solist im I. Klavierkonzert. Er spielte auch als Zugabe eine von den Polonaisen. F. Liszt dirigierte damals das fürstliche Orchester. Im Programm gab es auch seine Sinfoniewerke.

Den zweiten Aufenthalt von F. Liszt im Jahre 1859 bestätigt sein Brief vom 4. Mai 1859. Der Komponist schrieb über mehrmalige Ausführungen seiner Werke in Lwówek Śląski. Er erwähnte auch, dass er in ein paar Tagen zur Ausführung seiner Sinfoniewerke von dem Orchester der Philharmonischen Gesellschaft in Wrocław unter der Leitung von Leopold Damrosch am 9. Mai 1859 ankommen wird. Die Bestätigung des Aufenthalts von F. Liszt in Lwówek Śląski und in Skala finden wir in seinem Brief aus Weimar vom 17. August 1862. F. Liszt informierte dort, dass er in ein paar Stunden nach Lwówek losfährt, wo er an seinen Werken arbeiten will. In dem Brief aus Lwówek vom 16. September 1861 hat er geschrieben, dass er sich beim Fürsten seit drei Wochen befindet und auf die Bitte der Tochter übermorgen nach Berlin fahren wird.

Immer steigende Anzahl der Herausgebern kämpfte um seine Werke. Diese wurden in vielen Ländern in unterschiedlichen Ausführungs-Versionen und Bearbeitungen veröffentlicht. Breslauer Herausgeber Julius Hainauer bot in seinen Katalogen die F. Liszt-Kompositionen für Klavier Solo, für vier Hände und für zwei Klaviere an. Seine Werke waren immer häufiger in Konzertprogrammen anwesend. F. Liszt blieb immer, von den herrschenden Verhältnissen unabhängig, seiner Berufung treu – er schrieb in einem Brief an den Herausgeber Heinrich Schlesinger: *„in der Kriegszeit sogar hören die Rosen mit dem Blühen und die Vögel mit dem Singen nicht auf“*.

Towarzystwo im. Ferenc Liszta (TiFL) działające we Wrocławiu od 1989 r. jest stowarzyszeniem ogólnopolskim prowadzącym działalność artystyczną, dydaktyczną i popularno-naukową, preferując zwłaszcza różne formy promocji utalentowanej młodzieży muzycznej.

Zorganizowaliśmy 4 międzynarodowe i 4 ogólnopolskie konkursy pianistyczne im. F. Liszta z udziałem ponad 200 uczestników z 28 krajów. W prawie 980 „Wieczorach lisztowskich” w 68 salach wystąpiło ponad 550 wykonawców z 29 krajów, w tym 287 solistów-pianistów i 41 innych solistów. Od r. 1993 realizujemy we Wrocławiu corocznie międzynarodowe mistrzowskie kursy pianistyczne, które w profesjonalnym środowisku muzycznym cieszą się znaczną renomą. Wzięło w nich udział 505 pianistów z 26 krajów.

Udostępniłmy życiu muzycznemu Wrocławia 3 fortepiany.

Łącznie w koncertach, kursach i konkursach TiFL wzięło udział ponad 2300 artystów-wykonawców, artystów-pedagogów i uczniów z 41 krajów.

Ferenc Liszt Society in Poland (TiFL), founded in Wrocław on 2 March 1989, is a nationwide association which conducts artistic, didactic and popular scientific activities, emphasizing different ways of promoting talented youngsters. We have organized 4 international and 4 nationwide F. Liszt piano competitions with over 200 participants from 28 countries. In almost 980 "Liszt Evenings" in 68 concert halls held so far, 550 performers from 29 countries took part (including 287 pianists, 41 other soloists).

Since 1993, we have organised international master piano courses in Wrocław - the event already renowned in professional music circles. 505 pianists from 26 countries took part in them. Thanks to us, Wrocław has been enriched with 3 grand-pianos. Over 2300 artists, teachers and students from 41 countries took part in the concerts, courses and competitions of the Society.

Die Franz Liszt-Gesellschaft in Polen (TiFL), tätig in Breslau seit 2 März 1989 als allgemeinpolnischer Kulturverein übt künstlerische, didaktische und populär-wissenschaftliche Tätigkeit aus, wobei verschiedenartige Förderung künstlerisch begabter Jugend immer für uns im Vordergrund stand.

Es wurden von uns 4 internationale und 4 allgemeinpolnische (mit mehr als 200 Teilnehmern aus 28 Ländern) F. Liszt-Klavierwettbewerbe durchgeführt. An den von uns bisher in insgesamt 68 Konzertsälen veranstalteten fast 980 "Liszt-Abende", nahmen ungefähr 550 Künstler aus 29 Ländern (darunter 287 Pianisten und 41 andere Solisten) teil.

Es ist uns gelungen den Instrumentenbestand der Musikmilieus unserer Stadt wesentlich zu verbessern, indem wir nach langjährigen Bemühungen 3 Konzertflügel erwerben konnten.

An unseren Konzerten, Kursen und Wettbewerben ca. 2300 Künstler, Pädagogen und Schüler aus 41 Ländern beteiligt waren.

Wydawca:

Towarzystwo im Ferenc Liszta
50-028 Wrocław, plac Tadeusza Kościuszki 9

Publisher:

Ferenc Liszt Society in Poland

Herausgegeben von:

Franz Liszt Gesellschaft in Polen

Redaktor / Editor / Redakteur:

Juliusz Adamowski

Projekt okładki / Cover design / Titelblatt entworfen von:

Tomasz Król

Tłumaczenia / Translation / Übersetzung:

TRANSLATOR Centrum Języków Obcych i Biuro Tłumaczeń
www.kursy-tlumaczenia.pl

Druk / Print / Druck:

PLANTIN Wrocław www.plantin.pl

Wydanie niniejszego Zeszytu lisztowskiego było możliwe dzięki pomocy finansowej Samorządu Województwa Dolnośląskiego.

Publishing this edition of the Liszt Paper was possible thanks to financial help from the Lower Silesian Office.

Die Ausgabe dieses „Liszt-Heftes“ war dank der finanzieller Unterstützung seitens der Selbstverwaltung der Niederschlesischen Wojewodschaft möglich.

URZĘDZ MARSZAŁKOWSKI WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO

**DOLNY
ŚLĄSK**

www.umwd.pl